

Gök Cisimleriyle İlgili Ayetleri İslam Öncesi Arap Kültür ve İnançları Çerçevesinde Okumak

ABDULCABBAR ADIGÜZEL

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Marmara University, Faculty of Theology, Türkiye
abdulcabbar.adiguzel@marmara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5027-8615>

Öz

Bu çalışmada, Kur'an'da yer alan gök cisimlerini konu edinen ayetler, İslam öncesi Arap kültür ve inançları çerçevesinde ele alınmaktadır. Kur'an'da gökyüzü, gök cisimleri ve gök olayları ile ilgili çok sayıda ayet bulunması, bu olguların vahyin nazil olduğu dönemde muhatap kitlede önemli bir karşılığı olup olmadığı sorununun beraberinde getirmektedir. Kur'an'ın astronomi ve meteoroloji alanlarına dair bilimsel malumat vermek gibi bir hedefinin olmamasına rağmen bazı gök unsurlarına sıklıkla yer vermesi, gökyüzüyle ilgili ayetleri dönemin inanç ve kültür yapısı açısından incelemeyi önemli ve gerekli kılmaktadır. Bu sebeple çalışmada, Cahiliye Araplarında gök cisimleriyle ilgili genel durumun tespiti, kısa tasvir ve ayetlerin nazil olduğu tarihî zeminin tasvir edilmesi hedeflenmektedir. Nüzul vasatındaki muhatapların tanrı ve âlem tasavvurunu teşkil eden kozmoloji anlayışı ve inanç sistemleri ile ayetler arasındaki ilişkiye dikkat çekmek amaçlanmaktadır. Bu açıdan çalışma, Kur'an'da *şems*, *kamer*, *şirâ*, *necm/nucüm*, *kevkeb/kevâkib*, *burûc*, *şihâb*, *meşâbih*, *felek* vb. kelimelerin yer aldığı ayetlerle sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte *muğayyebât-ı hams* ve yağmur konusuna değinen bazı ayetler, Cahiliye döneminde yıldız kültüne dair bilgi içermesi ve kâhinlerin yıldızlarla ilgili inançları istismarı sebebiyle konu kapsamına dahil edilmiştir. Kur'an'da yer alan bir meselenin anlaşılabilmesi, ekseriya ayetlerin nazil olduğu dönem itibarıyla mütekellim-muhatap ve kelam arasındaki ilişkiye dayalıdır. Bu sebeple çalışmamızda gök cisimleriyle ilgili ayetler, muhatap kitlenin içerisinde bulunduğu kültürel zemin ile Kur'an'ın temel hedef ve söylemleri merkeze alınarak genel bir bütünlük içerisinde sunulmuştur. Muhatapların ayetleri nasıl anlamış olabileceğini ifade etmek üzere İslam öncesi gök cisimleriyle ilgili inançlara dair Cahiliye örf, âdet ve geleneklerine yer verilmiş ve konu, ayetlerin bu zeminle irtibatı kurularak kısa malumatlar sunacak şekilde işlenmiştir. Dolayısıyla çalışma, klasik bir tefsir araştırmasından ziyade, envâ' literatürü başta olmak üzere Cahiliye şiiri, hadis, tarih ve siyer kitâbiyatının sağladığı bilgilerden hareketle gök cisimleriyle ilgili ayetlerin nazil olduğu zemine dair kapsamlı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Sonuç olarak çalışma, gök cisimleriyle ilgili ayetlerde Kur'an'ın, genel olarak Cahiliye döneminin politeist ve astrolojik inanışlarını tevhid inancı doğrultusunda tashih ve dönüştürme hedefi taşıdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Gök Cisimleri, Cahiliye, Astroloji, Mitoloji.

Reading the Verses About Celestial Bodies Within the Framework of Pre-Islamic Arab Culture and Beliefs

Abstract

In this study, the verses in the Qur'an about celestial bodies are analysed within the framework of pre-Islamic Arab culture and beliefs. There are many verses in the Qur'an about the sky, celestial bodies and celestial events. This situation has brought along the problem of whether the phenomena related to the sky have an important counterpart in the masses who were the addressees of the revelation at the time of its revelation. The Qur'an does not aim to give scientific information about astronomy and meteorology. However, despite this, the fact that the Qur'an frequently includes some celestial elements makes it important and necessary to analyse the verses related to the sky in terms of the belief and cultural structure of the period. For this reason, this study aims to determine the general situation regarding the celestial bodies among the ignorant Arabs, to describe them briefly and to reveal the historical background on which the verses were revealed. It is aimed to draw attention to the fact that there is a strong relationship between the verses and the cosmological understanding and belief systems that constitute the conception of God and the universe of the interlocutors in the environment of their revelation. In this respect, the study is limited to the verses in the Qur'an in which the words *shams*, *ķamar*, *shi'rā*, *najm/nujūm*, *kawkab/kawākib*, *burūj*, *shihāb*, *maṣābīh*, *falak*, etc. appear. However, some verses that mention the subject of *mughayyabāt khamṣa* and rain are included in the scope of the subject due to the fact that they contain information about the star cult in the ignorant period and the exploitation of the beliefs of the diviners about the stars. The understanding of an issue in the Qur'an is mostly based on the relationship between the 'speaker-addressee and the word' as of the period in which the verses were revealed. For this reason, in our study, the verses related to the celestial bodies are presented in a general integrity by centring on the cultural background of the addressee audience and the main goals and discourses of the Qur'an. In order to express how the interlocutors may have understood the verses, the customs and traditions of the pre-Islamic ignorance regarding the beliefs related to the celestial bodies are included and the subject is treated in a way to provide brief information by establishing the connection of the verses with this ground. Therefore, rather than classical exegetical research, the study represents a comprehensive approach to the ground on which the verses related to the celestial bodies were revealed, based on the information provided by the literature of *anwā'*, especially the literature of *anwā'*, *jāhiliyya* poetry, hadith, history, and *siyar*. As a result, the study reveals that the Qur'an, in the verses related to the celestial bodies, generally aims to correct and transform the polytheistic and astrological beliefs of the ignorance period in line with the *tawhīd* belief.

Keywords: Tafsīr/Exegesis, Qur'an, Celestial Bodies, Jāhiliyya, Astrology, Mythology.

Giriş

İnsanoğlu, hayatını sürdürebilmek amacıyla içinde bulunduğu varlık âlemini anlamlandırma ve konumlandırma gayreti içerisinde. İnsanı diğer canlılardan ayıran temel hususiyetlerden biri olarak çocukluk çağından başlayıp bir ömür devam eden bu çaba, müşahede âlemiyle birlikte insanın tasavvur edebileceği tüm alanları kapsamaktadır. Zira insan, hayatta kalabilmek için bir taraftan kendi kabiliyetlerini keşfederek yapabileceklerini belirleme gereksinimi duyarken diğer taraftan içerisinde

bulduğu coğrafya, iklim ve mevsim şartlarını kavramaya ve bu şartlara göre karar verip hareketlerini tayin etmeye ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla üzerinde bulunduğu toprak ve yer şekillerinin imkân ve zorlukları kadar gece ve/veya gündüz temaşa edilebilen gök cisimlerinin hareketleri de öteden beri merakın ötesinde hayatı idame ettirebilmek ve kolaylaştırmak için insanın ilgilendiği hususların başında gelmiştir.

Öte yandan yaşam şartlarını şekillendiren unsurların, çoğu kere dinî inanç ve uygulamalarda da ayrı bir konuma sahip olduğu gözlenmektedir. İnsanın doğrudan temas ettiği dağ, su, ağaç, orman, rüzgâr, toprak gibi unsurlara ve bazı canlılara kutsiyet atfedildiği bilinmektedir. Bununla birlikte bilhassa görüş alanına giren fakat künhüne tam manasıyla vâkif olunmadığı için gizemini koruyan gök cisimlerinin kutsal bir yönü olduğu varsayılmıştır. Yerin gökyüzü tarafından yönetildiği gibi birtakım inanç ve kabullerden hareketle insanlık tarihinden itibaren gök cisimlerinin dinî geleneklerde ayrı bir yeri hep var olagelmıştır. Yağmurun yağıp yağmaması, göl ve nehir sularının yükselip azalması, hava şartlarının soğuyup ısınması, toprağın verim ve bereketinin azalıp artması, iklime bağlı olarak gerçekleşen değişimler, bitki örtüsünden kaynaklanan bölgesel farklılıklar, rüzgarın getirdiği olumlu-olumsuz sonuçlar, hastalıklar, kıtlıklar, doğal olayların/afetlerin yanı sıra dinî, siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeler gibi insan yaşamını doğrudan veya dolaylı etkileyen durumlar, kozmolojik tasavvurlara bağlı olarak gök cisimleriyle ilişkilendirilmiş ve bu çerçevede belirli ritüeller geliştirilmiştir.

İnsan yaşamına olan tabii etkileri sebebiyle kadim toplumlardan bu yana gök cisimleri, gündelik hayatta olduğu gibi dinî, edebî ve kültürel yaşamda da önemli yere sahip olmuşlardır. Toplumlara tercih ve önceliğine göre bunlardan bazıları ön plana çıksa da gözlemlenebilen gök cisimleri genel olarak ilgi odağı olma özelliğini korumuşlardır. İnsanlara semboller ve burçlar aracılığıyla yazılı mesajlar verdiği inanan yıldızların, her insanın bir yıldızı bulunduğu ve doğumunda onunla birlikte doğup ölümünde de kayıp yok olduğuna ve kimi zaman da ölen insanın gökyüzünde yıldızla dönüştüğüne dair bir inanışa konu olması bakımından ayrı bir hususiyeti vardır. İsimlendirme, inanç, ritüel ve tanımlamalar toplumdan topluma değişkenlik gösterse de bilinen en eski tarihten bu yana yıldızlara gösterilen ehemmiyetin dünya genelinde geniş bir kabul görmesi, dikkatleri dinî açıdan yıldızların nasıl tanımlanıp konumlandırıldığına sevk etmektedir.

İndiği dönem itibariyle muhatap kitesindeki gök cisimlerine dair inanç ve uygulamaların Kur'an açısından incelenmesi, araştırmamızın ana

konusunu teşkil etmektedir. Çalışma, Kur'an'ın yıldızları konu etmekle neyi kastettiği ve nazil olduğu zaman itibariyle muhatapların ayetlerden ne anladığı hususuna yoğunlaşmaktadır. Cahiliye Araplarındaki yıldızlarla ilgili genel durumun tespiti ve ayetlerin nazil olduğu tarihî zeminin tasvir edilmesi hedeflenmektedir. Muhatap kitlenin muhayyilesinde bulunan yıldızlarla ilgili inanç ve kabullere dair Kur'an'ın tashih ve ikame ettiği hususlar belirlenerek Kur'an'ın meseleye bakışıyla ilgili genel bir kanı sunmak ve bu verilerden hareketle ayetler hakkında çıkarımlarda bulunmak amaçlanmaktadır. Bu açıdan çalışmamız, Kur'an'da herhangi bir gezegeni, yıldızı/yıldızları ve yıldız kümelerini tekil ve çoğul formda ifade için kullanılan *necm*,¹ *nucüm*,² *kevkeb*,³ *kevākib*⁴ ve *burūc*⁵ kelimelerinin yer aldığı ayetlerle sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte Sirius yıldızını ifade eden *şirā*⁶ ile doğan yıldız anlamına hamledilen *tārık*⁷ kelimeleri ve zaman zaman aynı tabirlerle ifade edildiği için gezegenlerle ilgili anlatılar da çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Gök cisimleriyle ilgili olması bakımından *şems*, *kamer*, *şihāb*, *meşābih*, *felek*, *hunnas* gibi terimler ve yıldızlarla ilgisi bulunan hususlara, makale sınırlarını korumak amacıyla ana temaya taalluk ettiği kadarıyla temas edilmiştir. Bununla birlikte muğayyebāt-ı hams ve yağmur konusuna değinen bazı ayetler, yıldız kültü ve kâhinlerin yıldızlar aracılığıyla kehânette bulunmaları dolayısıyla konu kapsamına dahil edilmiştir.

Araştırmada ayetlerin nüzul vasatını beyan kabilinden İslam öncesi Araplarda yıldızlarla ilgili inanç ve uygulamaların ortaya konabilmesi için temel kaynaklardan ve modern araştırmalardan istifade edilerek tarihî verilerin izi takip edilmiştir. Bu çerçevede ayetler hakkında bilgi için Muḳātil b. Suleymān (ö. 150/767), Yaḥyā b. Sellām (ö. 200/815), Yaḥyā b. Ziyād el-Ferrā' (ö. 207/822), Ma'mer b. el-Muşennā (ö. 209/824 [?]), 'Abdurrezzāk eş-Şan'ānī (ö. 211/826-27), Ebū Ca'fer eṭ-Ṭaberī (ö. 310/923), Ebū İshāk ez-Zeccāc (ö. 311/923), İbn Ebī Hâtim (ö. 327/938), el-Mâturidî (ö. 333/944) gibi özellikle erken dönem olmak üzere Ebu'l-Kâsım ez-Zemaḥşerî (ö. 538/1144) ve Faḥreddin er-Râzî (ö. 606/1210) gibi klasik dönemden de konu hakkında bilgi veren müfessirlerin tefsirlerine müracaat edilmiştir.

¹ 16/en-Nahl:16; 53/en-Necm:1; 55/er-Rahmân:6; 86/eṭ-Ṭārık:3.

² 6/el-En'âm:97; 7/el-A'râf:54; 16/en-Nahl:12; 22/el-Ḥac:18; 37/eş-Şâffât:88; 52/eṭ-Ṭur:49; 56/el-Vâkı'a:75; 77/el-Murselât:8; 81/eṭ-Tekvîr:2.

³ 6/el-En'âm:76; 12/Yûsuf:4; 24/en-Nür:35.

⁴ 37/eş-Şâffât:6; 82/el-İnfîtar:2.

⁵ 4/en-Nisâ:78; 15/el-Ḥicr:16; 25/el-Furkân:61; 85/el-Burûc:1.

⁶ 53/en-Necm:49.

⁷ 86/eṭ-Ṭārık:1-2.

Cahiliye dönemiyle ilgili olarak İbn Hişâm (ö. 218/833), Hâlıfe b. Hâyyât (ö. 240/854-55), İbn Hâbib (ö. 245/860), el-Câhiz (ö. 255/869), Ya'kübî (ö. 292/905'ten sonra), ez-Zehebî (ö. 748/1348), İbn Hacer el-'Askalânî (ö. 852/1449) gibi isimlerin eserleri başvuru mercii olmuştur. Konunun Cahiliye dönemini ilgilendirmesi, başta İmru'u'l-Kays (ö. 540 dolayları) ve Lebîd b. Rebî'a'nın (ö. 40/660 [?]) divanları olmak üzere pek çok cahiliye şiirine müracaatı zorunlu kılmıştır. Ayrıca Arap kozmolojisi hakkında son derece önemli bilgiler veren Kuţrub (ö. 210/825 civarı), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Ebü 'Alî el-Merzûkî (ö. 421/1030), Ebu'r-Reyhân el-Bîrûnî (ö. 453/1061 [?]), el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbnu'l-Ecdâbî (ö. 470/1077 [?]) gibi isimlerin envâ' türü eserleri temel başvuru kaynakları arasındadır. Bununla birlikte Cahiliye dönemi dinî inanç ve yapısı hakkında bilgi sunan modern araştırmalarla çalışma, zenginleştirilmiştir.

Hemen her konuda olduğu gibi Kur'an'ın yıldızlarla ilgili ayetlerde ne söylediğinin tespit edilebilmesi, muhatap kitlenin ait olduğu çevreyle doğrudan bağlantılı olduğu için muhatapın tahayyülündeki gök cisimleri tasavvuru olabildiğince resmedilmeye çalışılmıştır. Herhangi bir konunun Kur'an'dan hareketle anlaşılabilmesi, ekseriyetle ayetlerin indiği zemin itibariyle mütekellim-muhatap ve kelim arasındaki ilişkiye dayalıdır. Bu sebeple çalışmamızda konu, muhatap kitlenin içerisinde bulunduğu durum ile Kur'an'ın temel hedef ve söylemleri merkeze alınarak genel bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır. Kur'an'da gök cisimleriyle ilgili ayetleri nüzul vasatındaki muhatapların nasıl anlamış olabileceğini ifade etmek üzere İslam öncesi yıldızlarla ilgili inanç ve âdetlere dair Cahiliye örf, kültür ve ananelerine yer verilmiş ve konu, ayetlerin bu zeminle irtibatı kurularak ele alınmıştır. Bu sayede ayetlerin indiği dönem itibariyle ne dediği biraz daha anlaşılır hale gelirken ne demediği ve neyi kastetmediği hususu da belirginleşmiş olmaktadır. Dolayısıyla çalışma büyük oranda tefsir ve tarih/siyer kitâbiyâtının sağladığı bilgilerden hareketle gök cisimleriyle ilgili ayetlerin nüzul ortamında karşılık bulduğu zemine dair kapsamlı bir bakış açısı sunmaya odaklanmaktadır.

1. Arapların Gök Cisimleriyle İlişkileri

Eski medeniyetlerin gökyüzü ile ilişkisi günün şartlarına ve ihtiyaçlarına göre tamamen bilimsel bir astronomi ve meteorolojiden ziyade inanç, mitoloji ve ritüellerle temellendirilen dinî bir görünüme sahiptir.⁸ Eski

⁸ Bilinebildiği kadarıyla Sümerlilerden bu yana eski toplumlarda din ve mitoloji astroloji, meteoroloji ve astronomi gibi alanlarla iç içe bir görünüm arz etmektedir. Bu noktada dinin bütün ilimlerin menşei olduğu; mitolojinin de nesilden nesle aktarılan menkıbe ve masallar yardımıyla bir tür yol

dönemler için tanrıların gökyüzünde meskun olduğu; gök cisimlerinin tanrıları, gök olaylarının da tanrıların faaliyetlerini temsil ettiği;⁹ dünyanın gidişatının tanrılar tarafından tayin ve takdir edilip yıldızlara yazıldığı; insanın vazifesinin de yıldızları gözetlemek suretiyle bu manaları çözmek olduğuna dair yaygın ve müşterek bir inançtan bahsedilmektedir.¹⁰ Makrokosmos (*‘ālem-i kebīr*) ile mikrokosmos (*‘ālem-i saġīr*) arasında diyalektik bir ilişki olduğu kabulüne dayanan bu anlayışta insanda/dünyada meydana gelen durumların âlemde, göklerde vuku bulan bir hadisenin de yeryüzünde husule geldiği şeklinde insan ve âleme dair tasavvurun izleri olduğu anlaşılmaktadır.¹¹ Yeryüzünde gerçekleşen olay ve değişimlerin yıldızların konum ve hareketlerine göre zuhur ettiğine yönelik genel söylemin arka planında meleklerin yıldızları yönettiğiyle ilgili inançların etkisi olduğu kaydedilmektedir. Bu inanca göre tanrı meleklerin, melekler yıldızların, yıldızlar da yeryüzünün hakimi ve yöneticisi konumundadır.¹² Bu açıdan Kur’an’da “Allah ile cinler arasında bir soy bağı kurdular” cümlesinde olduğu gibi bazı ayetlerde geçen *cin* ifadelerinin, “melek” anlamına geldiği;¹³ müşriklerin tapınmak suretiyle sözde aracı tanrılardan şefaata umdukları ve şefaata taleplerinin fayda vermeyeceği;¹⁴ taptıklarının tasarruf sahibi olmayıp kendileri gibi birer mahluk olduğu ve Allah’ın emrine boyun eğdikleri¹⁵ konusunda uyarıldıkları yönünde değerlendirmeler de dolaylı olarak yıldızların dinî fonksiyonuna işaret etmektedir.¹⁶

Yıldız ve gezegen kültürüyle ilgili olarak diğer toplumlardakine benzer şekilde Zuhal’i uğursuzluğun (*en-naḥsu’l-a‘zam*), Muşterî’yi uğur ve mutluluğun kaynağı (*es-sa‘du’l-a‘zam*) olarak gördükleri belirtilen¹⁷ Arapların da gök cisimlerine dair zengin bir birikime sahip oldukları iddia edilmektedir.¹⁸ Diğer yandan bu birikimin Babil, Yunan ve Hint astronomisi gibi karmaşık ve detaylı matematiksel bir astronomi yerine içerisinde

göstericilik işlevi gördüğüne yönelik iddialar bulunmaktadır (bkz. Aydın Sayılı, *Matematik, Astronomi ve Tıp*, 23-24, 327).

⁹ Sayılı, *Matematik, Astronomi ve Tıp*, 21.

¹⁰ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 56.

¹¹ Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 285; İlyas Çelebi, *İslam İnançında Gayb Problemi*, 16.

¹² Bilgi için bk. Ebu’l-A‘lâ Mevdüdi, *Hazreti Peygamber’in Hayatı*, 2:46; Çelebi, *İslam İnançında Gayb Problemi*, 17.

¹³ 37/eş-Şâffât:158; 51/ez-Zâriyât:56.

¹⁴ 2/el-Bakara:48, 123, 254; 19/Meryem:87; 20/Tâhâ:109; 34/Sebe’:23; 36/Yâsîn:23; 39/ez-Zümer:44; 43/ez-Zuḥruf:86; 53/en-Necm:26; 74/el-Muddessir:48.

¹⁵ 7/el-A‘râf:190-197; 34/Sebe’:22.

¹⁶ Saadetin Merdin, *Cinler Bağlamında Teolojinin Mitolojiden Arındırılması*, 520-25.

¹⁷ Faḫreddin er-Râzi, *Mefâtiḥu’l-Gayb*, 26:241.

¹⁸ Fuad Sezgin, *İslam’da Bilim ve Teknik*, 2:3.

bulunduğu coğrafyada yaşam şartlarına uyum sağlamak amacıyla gök cisimlerinin doğup batmaları, konum ve hareketleriyle ilgili gözlem ve tecrübeye dayalı empirik bir nitelik arz ettiği ifade edilmektedir.¹⁹ Mevsimleri belirlemek, ticari faaliyetlerini düzenleyebilecekleri takvimleri oluşturmak, meteorolojik olayları tahmin edebilmek, karada ve denizde yön bulmak gibi bazı gerekçelerle gök cisimlerini ve özellikle de gözle görülebildiği kadarıyla yıldızları gözlemledikleri bilinmektedir. Diğer bölgelerden farklı olarak Arabistan'ın sıcak ve kurak kuşakta yer alması sebebiyle büyük kesimi çöl iklimine sahip olduğu için gündüz sıcaklığının yüksek, havanın genellikle bulutsuz ve yıl içerisinde yağışların da oldukça seyrek olmasının doğal bazı sonuçları vardır.²⁰ Nitekim tarım ve hayvancılığın iklim şartlarından olumsuz etkilenmesi bölge insanını civardaki diğer topluluklarla ticarete sevk etmiş; gündüz sıcaklığının yüksek olması da ticaret yolculuklarının gece yapılmasını zaruret haline getirmiştir. Dolayısıyla Arabistan'ın büyük bir kısmı için havanın hep açık ve bulutsuz olması, gök cisimlerini yıl boyunca kesintisiz temaşa etmeye imkân sağlarken çöl şartlarında gündüzün yüksek sıcaklığı da gece yolculuklarda yön tayini açısından gök cisimlerinin konum ve hareketleriyle ilgilenmeyi kaçınılmaz hale getirmiştir.²¹ Gerek uçsuz bucaksız çöl yolculuklarında gerekse uzun menzilli deniz yolculuklarında yol sorabilecek ya da yön tayin etmeye imkan tanıyabilecek başka bir şeyin/kimsenin olmayışı yolculukların gece yapılmasını ve gök cisimlerinin de bu yolculuklarda rehber edinilmesini beraberinde getirmiştir.²² Nitekim Arapların gerek sabit gerekse belirli zamanlarda ortaya çıkan gözle görülebilir pek çok yıldızı tanıdıklarına, yıldızlar hakkındaki bilgileriyle meşhur olduklarına²³ ve yol tariflerini de yıldızlara göre yaptıklarına²⁴ yönelik kayıtlar da arka planında bu tür etkenlere dayanmaktadır.

Nitekim Arapların yıldızlarla yön tayin etmedeki hususiyetleri “yıldızlarla onlar yollarını bulurlar”²⁵ ayetine de yansımıştır. Ayetin

¹⁹ Ahmad Dallal, “Science, Medicines and Tachnology -The Making of a Scientific Culture,” 161. el-Ḥaṭīb el-Bağdādī Hint ve Yunan astronomisine ait bilgilerin insan ömrünü aşacak boyutta olması sebebiyle ihtisarı ihtisarı yapıldığına dair bilgilere yer verir (bkz. el-Ḥaṭīb el-Bağdādī, *el-Kavl fī ilmi'n-Nucūm*, 206-207).

²⁰ Bilhassa Kızıldeniz kıyılarında kış mevsiminde bile sıcaklığın 15 derecenin altına düşmediği kaydedilmektedir (bkz. Kudret Büyükcoşkun, “Arabistan,” *DİA*, 3:250).

²¹ Bilgi için bkz. Daniel Martin Varisco, *Seasonal Knowledge and the Almanac Tradition in the Arab Gulf*, 21-23.

²² Konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2:783.

²³ Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 129.

²⁴ Mahmut Esat, *İslâm Tarihi*, 41.

²⁵ 16/en-Nahl:16.

tefsirinde müfessirler, ticari amaçlı çokça sefere çıkan Kureyşlilerin yıldızlarla yön bulma konusunda emsali görülmeyen bir meziyete sahip olduklarına ve bu hasletlerinin şükür sebebi olduğuna işaret etmektedirler.²⁶ Bununla birlikte önceki ve sonraki ayetlerle beraber dikkate alındığında söz konusu ayet temelde gökten inen suyu; ekin ve bitkileri; gece ve gündüzü; güneş, ay ve yıldızları; bitki ve hayvanları; gemileri üzerinde taşıyan denizi; yeryüzünün sarsılmaması için dağları; dağlar arasında bulunan ırmak ve yolları; yollarda kaybolmamak için yön gösteren çeşitli işaret ve yıldızları yaratıp insanoğlunun hizmetine sunanın Allah olduğu (*huvellezi şehhara*) vurgusuna sahip olduğu görülmektedir.²⁷ Aynı vurgu “O, kara ve denizin karanlıklarında yol bulasınız diye (*li-tehtedū bihā*) sizin için yıldızları yaratmıştır.”²⁸ ayetinde de görülmektedir.

Ayetlerde yıldızların yol göstericilik işlevine gönderme yapması bakımından müfessirler, hangi yıldız(lar)ın kastedildiği ve yön tayin etmenin (*ihtidā*) keyfiyeti üzerinde durmuşlardır. En erken Māverdi’de (ö. 450/1058) rastladığımız merfu nitelikli bir haberde İbn ‘Abbās’ın en-Nahl suresi 16. ayeti Hz. Peygamber’e sorduğu ve Hz. Peygamber’in de kible tayini ile birlikte kara ve deniz yolculuğunda yön bulmaya yarayan Cudey yıldızının kastedildiğine yönelik cevap verdiği ifade edilmektedir.²⁹ Bununla birlikte Kelbī (ö. 146/763), Ferrā’ (ö. 207/822) ve et-Ṭaberī (ö. 310/923), Cudey ve Ferḳadān’ın kastedildiğini söyleyerek ayetin taalluk ettiği yıldız sayısını artırmaktadırlar. Suddī (ö. 127/745) ve Muḳātil (ö. 150/767), ayette Şureyyā, Ferḳadān, Benātu Na’ş ve Cudey şeklinde yol tayininde genellikle istifade edilen sabit yıldızların kastedildiğini belirtmekle; Zeccāc ise (ö. 311/923) *necm* kelimesinin tür/cins isim olmasından hareketle bütün

²⁶ Bkz. ez-Zemaḫşerī, *el-Keşşāf ‘an Haḳāiki Ğavāmiḳi’t-Tenzil*, 2:598-599; Faḫreddin er-Rāzi, *Mefātiḥu’l-Ġayb*, 20:10.

²⁷ 16/en-Nahl:10-16.

²⁸ 6/el-En‘ām:97. Benzer vurguya sahip diğer ayetler için bkz. er-Ra’d 13/2; İbrāhīm 14/32-33; el-Ḥac 22/65; Lokmān 31/20; el-Cāsiye 45/12-13. Ez-Zeccāc yıldızların insanlara âmāde ve musahhar kılınmasının yolculuklarda yön bulmak anlamına geldiğini özellikle belirtmektedir (bkz. Ebū İshāḳ ez-Zeccāc, *Me‘āni’l-Ḳur‘ān ve İrābuhu*, 4:199).

²⁹ el-Māverdi, *en-Nuket ve’l-Uyūn*, 3:183; Tāculḳurrā’ el-Kirmānī, *Ġarāibu’t-Tefsīr ve ‘Acāibu’t-Te’vīl*, 1:602; et-Ṭabersī, *Mecma’u’l-Beyān fi Tefsīri’l-Ḳur‘ān*, 6:111; el-Ḳurṫubī, *el-Cāmi‘ li-Aḳkāmī’l-Ḳur‘ān*, 10:92; Ebū Ḥayyān, *el-Baḫru’l-Muḫīṫ*, 5:467; İbn ‘Ādil, *el-Lubāb fi ‘Ulūmi’l-Kitāb*, 12:35. ‘Alī el-Ḳārī (ö. 1014/1605), yıldızların kible tayini konusunda yegāne vasita olduğunu; şayet yıldızlar olmasaydı insanların kible yönünü bilemeyeceğini ifade etmektedir (bkz. ‘Alī el-Ḳārī, *Mirḳātu’l-Mefātiḥ Şerḫu Mişkāti’l-Meşābih* 7:2907).

yıldızların bu kapsama dahil olduğunu söyleyerek ayetin çerçevesini geniş tutmuştur.³⁰

Ayrıca Kur'an'da gökyüzünün yüce Allah tarafından yıldızlarla süslenmiş olduğunu belirten ayetler, görünüşüyle hayranlık uyandıran semadaki varlıkları yaratan gücün Allah olduğunu vurgularken zımnen de muhatapların ekseriya gök cisimleriyle hemhâl olduklarını ihlas etmektedir. Bu çerçevede semanın yıldızlarla süslendiğini,³¹ kandillerle bezendiğini,³² yıldız kümeleri olarak burçların yaratılıp seyredenler için güzel bir görünüm arz ettiğini³³ ifade eden ayetlerde yer alan "Biz" vurgusu (*zeyyennā*), temel faktörün Allah olduğunu ifade etmeye yöneliktir. Nitekim gökyüzündeki yıldız kümelerini (*burūcen*), geceyi aydınlatan Ay'ı (*Nūr/munīr*) ve ışık kaynağı olarak Güneş'in (*sirācen/sirācen vehhācen*) Allah tarafından yaratıldığını ifade eden ayetler de (*ce'ale/ce'alnā*) benzer bir temaya sahiptir.³⁴ Semanın gök cisimleriyle süslenmesinden bahseden ayetler, tefsir kitâbiyâtında gökyüzünün geceleri yıldızların ve yıldız kümelerinin gözle görülebilir ışıklarıyla aydınlanmış olmasına hamledilmektedir.³⁵ Bu açıdan Zâriyât suresi 7. ayette geçen *hubuk* kelimesinin de kıyafetin iyi bir dokumayla örülmesi gibi gökyüzünün de yıldızlarla süslenmesi manasında açıklandığı görülmektedir. Bu kapsamda semânın düzen ve intizam içerisinde sıkı bir örgüye sahip olması, güzel bir yaratılış ve görünüm arz etmesi, müşahede edildiğinde göğün insanı cezbeden yönünü ifade etmektedir.³⁶

Ayrıca *meşâbih* şeklinde kandiller ile tarif edilmesi, yıldızların tavana asılan kandiller gibi göğe asılı olduğuna dair bir inancın Araplar arasında var olduğunu göstermektedir. Nitekim miraç hadisesiyle ilgili rivayetler arasında yıldızların meleklerin elindeki nurdan zincirlere bağlı olduğunu bizzat Hz. Peygamber'in göğe yükselişi sırasında müşahade ettiğiyle ilgili bilgiler de yer almaktadır (*mu'allekatun bi-selāsile min nūr fî eydi'l-melâike*).³⁷ Konu hakkında Selmân-ı Fârisî'nin (ö. 36/656?) yıldızların

³⁰ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2:462; el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'an*, 2:98; Muḥammed b. Cerir eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, 14:194; eṣ-Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 33/16:32-33; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, 2:554.

³¹ 37/eṣ-Şâffât:6.

³² 41/Fuṣṣilet:12; 67/el-Mulk:5.

³³ 15/el-Hicr:16.

³⁴ Bkz. 25/el-Furkân:61; 71/Nüh:16; 78/en-Nebe':13.

³⁵ eṣ-Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 22:322-323; ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 4:35; Faḥreddîn er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-Ġayb*, 13:82; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 7:167.

³⁶ eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 21:486-489; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*, 7:2387; el-Mâtüridî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, 9:375; eṣ-Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 24:512-516.

³⁷ Abdulkâdir el-Meclisî, *Nuzhetu'l-Efkâr fî Şerhi Kurreti'l-Ebşâr*, 1:60.

kandiller gibi gökte asılı olduğu yönünde bir beyanı nakledilirken (*mu'allekatun ke'l-kanādīl*) İbn 'Abbās'tan gelen bir rivayette ise yıldızların bu yönünün mescitteki kandillere benzetildiği görülmektedir (*ke-ta'likī'l-kanādīl fi'l-mesācid*).³⁸ İbn 'Abbās, öğrencisi 'Atā' b. Ebī Rebāh (ö. 114/732) ve Kelbī'den (ö. 146/763) gelen, yıldızların nurdan zincirlerle göğe asılı olduğu (*mu'allekun bi-selāsile min nūr*) ve zincirlerin diğer ucunun da onları sevk ve idare eden meleklerin elinde bulunduğu yönündeki beyanlar da bu inancın tezahürüdür.³⁹

Diğer yandan Tekvîr suresi 15. ayette geçen *ḥunnes* kelimesinin tefsiriyle ilgili Hz. 'Alī ve İbn 'Abbās tarihiyle gelen rivayette Hz. Peygamber'in Güneş ve Ay dışındaki *Bercīs* (Jüpiter), *Zuḥal* (Satürn), *Uṭārid* (Merkür), *Behrām* (Mars) ve *Zuhre* (Venüs) şeklinde *el-müteḥayyire* olarak bilinen beş gezegenin (*kevākib*) kastedildiğini belirttikten sonra bunlar haricindeki gök cisimlerinin mescitteki kandiller gibi göğe asılı olduğunu ifade etmesi,⁴⁰ kendi yörüngesinde seyir halinde olan yedi gezegenin vahyin nazil olduğu süreçte malum olduğunu göstermektedir. Bu durumda seyyâre olarak hareket halindeki yedi gezegen dışında kalan yıldızların hareketsiz, sabit olduğu düşünülmektedir.⁴¹ Aynı şekilde ayetteki "kolaylıkla akıp gidenlere" (*fe'l-cāriyāti yusran*),⁴² "yörüngelerle donatılmış gök" (*ve's-semāi zāti'l-ḥubuk*),⁴³ "üzerinizde yedi yol yarattık" (*seb'a ṭarāik*),⁴⁴ yörünge (*felek*)⁴⁵ ve yedi gökten (*seb'a semāvāt*)⁴⁶ bahseden ayetlerle Nāziāt suresi 1-5 ayetlerinin seyreden (*el-cevārī*) yedi gezegene hamledilmesi söz konusu

³⁸ Ebū 'Amr ed-Dānī, *er-Risāletu'l-Vāfiye li Mezhebi Ehli's-Sunne fi'l-İ'tikādāt ve Uşulī'd-Diyāne*, 41.

³⁹ el-Vāhidī, *el-Vasīṭ fi Tefsiri'l-Kur'āni'l-Mecīd*, 4:428; ed-Dānī, *er-Risāletu'l-Vāfiye*, 41; Faḥreddīn er-Rāzī, *Mefātiḥu'l-Ġayb*, 31:62; el-Kurtubī, *el-Cāmi' li-Aḥkāmī'l-Kur'an*, 19:228; en-Nuveyrī, *Nihāyetu'l-Ereb fi Funūni'l-Edeb*, 1:63; el-Ālūsī, *Rūḥu'l-Me'ānī*, 7:211, 272; 12:67; 15:9. Eski dönemlerde insanların gökyüzünü çadıra benzettikleri, yıldızların da lambalar olarak gökyüzünü süslediğine ve bazen de kutup yıldızı gibi köşelerde görünen bazı yıldızların gök çadırını ayakta tuttuğuna inanıldığı görülmektedir (bkz. 'Abdullaṭif Harbūṭi, "Astronomi ve Din," 344; Göksu Güner, "Türk Mitolojisi ve İslām Dini Arasındaki Benzerlikler," (yüksek lisans tezi), 72-74).

⁴⁰ eṭ-Ṭaberī, *Tārīḫu'r-Rusul ve'l-Mulūk*, 1:67-68; ed-Dānī, *er-Risāletu'l-Vāfiye*, 41; es-Sem'ānī, *Tefsīru'l-Kur'an*, 6:168.

⁴¹ el-Māturidī, *Te'vilātu Ehli's-Sunne*, 10:434.

⁴² 51/ez-Zāriyāt:3. Bilgi için bkz. es-Sem'ānī, *Tefsīru'l-Kur'an*, V:250; ez-Zemaḥşerī, *el-Keşşāf*, 4:395; el-Beyḍāvī, *Envāru't-Tenzil ve Esrāru't-Te'vil*, 5:234; Nizāmuddīn en-Nisābūrī, *Ġarāibu'l-Kur'an ve Reġāibu'l-Furkân*, 6:184; el-Ḥaṭīb eş-Şirbīnī, *es-Sirācu'l-Munir fi'l-İ'āneti 'alā Ma'rifeti Ba'di Me'āni Kelāmi Rabbina'l-Hakīmi'l-Ḥabīr*, 4:94; Ebussu'ūd Efendi, *İrşādu'l-Aklī's-Selīm ilā Mezāya'l-Kitābi'l-Kerīm*, 8:136.

⁴³ 23/el-Mu'minūn:17. Bilgi için bkz. eṭ-Ṭaberī, *Cāmi'u'l-Beyān*, 21:489; İbn Ebī Ḥatim, *Tefsīru'l-Kur'āni'l-Azīm*, 7: 2387.

⁴⁴ 51/ez-Zāriyāt:7. Bilgi için bkz. el-Vāhidī, *el-Vasīṭ*, 3:286; el-Begāvī, *Meālīmu't-Tenzil*, 3:362; ez-Zemaḥşerī, *el-Keşşāf*, 3:179.

⁴⁵ 21/el-Enbiyā':33; 36/Yāsīn:40.

⁴⁶ 2/el-Bakara:29; 41/Fuṣṣilet:12; 65/eṭ-Ṭalāk:12; 67/el-Mulūk:3; 71/Nūh:15.

gezegenlerin dönem insanı tarafından bilinmekte olduğunu düşündürmektedir.⁴⁷

Keza el-Muddeşşir suresi 30. ayette yer alan “Üzerinde on dokuz vardır” (‘*aleyhā tis‘ate ‘aşer*) ifadesinde yedi gezegen ve on iki burcun toplam sayısının kastedildiğine dair bir ihtimalden bahsedilmesi de ayetin aynı hususla ilişkilendirildiğini göstermektedir.⁴⁸ Dahası gezegenlerin hareketleriyle ilgili matematiksel veriler sunacak kadar detaylı bilgi aktaran Faḥreddīn er-Rāzī,⁴⁹ söz konusu yedi gezegenin İslam öncesi kimi Araplar tarafından bilinmenin de ötesinde, belirli inanç ve ritüeller muvacehesinde ilah olarak kabul edildiğini (*ya‘budūne*); putların bu gezegenlerin ruhlarını temsil ettiğini (*temāsīl*);⁵⁰ meydana gelen her tür hadisenin bu semavi ruhlardan birinin etkisiyle gerçekleştiğini (*bi-rūhin mine'l-ervāhi'l-felekiyye*) ve gezegenlerin iyicil-kötücül gibi hususi özelliklerine binaen bu ruhlar arasında birtakım çekişme ve uyumsuzluklar (*munāza‘a* ve *muşākese*) bulunması sebebiyle oluşan hadiselerin farklılık arz ettiğine inanıldığı yönünde bilgiler vermektedir.⁵¹

2. Gök Cisimleri ile İlgili İnançlar ve Kur'an'a Yansımaları

Kadim toplumların gökyüzü ile ilişkisinde dinî inançların önemli bir etkisi olduğu ve bu inançlara bağlı olarak birtakım ritüellerin geliştiği bilinmektedir. Özellikle politeist bir inanç dünyasına sahip Cahiliye Araplarında gök cisimlerinin hareketleri üzerinden hava ve iklim şartlarıyla ilgili bilgi birikimini ifade eden envā' ilmi gelişmiştir.⁵² Bununla beraber yıldız ve gezegenlerin Araplardaki tanrılar panteonunun da önemli bir yeri ve işlevi olduğu görülmektedir. Bu açıdan yıldız ve gezegenlere dair inançların Araplara nereden geldiği tartışma konusu olmuş ve bu hususta çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Hz. İbrāhīm'in Keldānilerden olduğu;⁵³ Arapların yıldızları tanımlamak için kullandıkları isimlerin veya bu isimlerin anlamlarının Keldānilerle örtüştüğü;⁵⁴ dolayısıyla yıldız ve gezegen kültürünü

⁴⁷ Ma'mer b. el-Muşennā, *Mecāzu'l-Kur'an*, 2:284; eṭ-Ṭaberī, *Cāmi'u'l-Beyān*, 24:58; ez-Zeccāc, *Me'āni'l-Kur'an*, 5:277; el-Māverdi, *en-Nuket ve'l-'Uyūn*, 6:192-194; Faḥreddīn er-Rāzī, *Mefātiḥu'l-Ġayb*, 31:28-31.

⁴⁸ el-Māverdi, *en-Nuket ve'l-'Uyūn*, 6:144-145.

⁴⁹ Faḥreddīn er-Rāzī, *Mefātiḥu'l-Ġayb*, 4:164-168.

⁵⁰ Arapların hurma ağacı gibi bazı doğa varlıklarının ruh taşıdığına (animizm) ve Ebū Kubeys Dağı'nın baş ağrısını iyileştirmesi gibi doğadaki bazı varlıkların doğaüstü güçlere sahip olduğuna inandıkları kaydedilmektedir (bkz. Dindi 2017, 70 vd.).

⁵¹ Faḥreddīn er-Rāzī, *Mefātiḥu'l-Ġayb*, 26:241.

⁵² Bilgi için bkz. Muharrem Çelebi, “Envā',” *DİA*, 11:257-258.

⁵³ Esat, *İslām Tarihi*, 26, 41.

⁵⁴ Çağatay, *İslāmdan Önce Arap Tarihi*, 129.

Keldânîlerden tevarüs etmiş olabilecekleri⁵⁵ iddia edildiği gibi gök cisimlerine tapınmanın Arapların iki ana kolundan biri olan güneydeki Kahtânîlerden kuzey Araplarına geçtiği de ifade edilmektedir.⁵⁶ Bilhassa Yemen’de hüküm süren Sebe’ devletine mensup halkın gök cisimlerine tapındığı ve krallığın yıkılıp bölge insanının muhtelif yerlere dağılmasıyla da bu inançların Araplar arasında yaygınlaştığı iddia edilmektedir.⁵⁷

İslam öncesi Araplar puta tapıcılıklarıyla bilinse de aslında bu inançlarının da yıldız ve gezegen kültürüyle doğrudan bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Lât, ‘Uzzâ ve Ved gibi kutsiyet atfedilen putların ekseriyetle gök cisimlerinin kişileştirilmiş hâlini temsil ettiği ifade edilmektedir.⁵⁸ Putların her birinin kendi ismi olmakla birlikte “Satürn’ün putu” (*şanemu Zuhal*), “Güneş’in putu” (*şanemu’ş-Şems*) ve “Jüpiter’in putu” (*şanemu’l-Mufterî*) gibi putların bağlı olduğu yıldız ya da gezegenlerin adıyla anıldığı;⁵⁹ hatta bu minvalde Lât’ın Zuhal, ‘Uzzâ’nın Zuhre ile anıldığı nakledilmektedir.⁶⁰ Dahası müfessir Faḥreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Arapların Güneş ile ilgili putları yine Güneş ile bağlantılı olduğunu düşündükleri altın madeninden yaparak yakut ve elmasla süslediklerini; Ay putlarını da Ay ile bağlantılı olduğunu düşündükleri gümüşten yaptıklarını kaydetmektedir.⁶¹ Bu tür sebeplerle Araplardaki yaygın inancın “putperestlik ve yıldız tapıcılık” olduğu özellikle belirtilmektedir.⁶²

Kur’an’ın indiği Arap coğrafyasında ve Mezopotamya’da kozmik teslis (*sālūsu semāvīy*) olarak isimlendirilen Ay-Güneş-Zuhre şeklinde üçlü bir tanrı sistemi olduğu kaydedilmektedir.⁶³ Bu çerçevede tefsirlerde Hz. İbrâhîm’in Güneş ve Ay’dan önce ilk defa gördüğünde “Rabbim budur!” dediği gök cisminin (*kevkeb*)⁶⁴ ve nûr ayetindeki “cam inciye andıran yıldız” (*kevkebun durriyyun*)⁶⁵ ifadesinden maksadın Zuhre (Venüs) olduğuna

⁵⁵ Muhammed Suheyl Taḥkûş, gök cisimlerine tapınmanın Keldânî bakiyesi olan Sâbiiler aracılığıyla Araplara geçtiğini; ancak Arapların olduğu gibi almayıp iktisadi, zirai ve ticari açıdan kendi kültürleriyle mezcederek Ay, Güneş ve Zuhre yıldızı şeklinde üçlü bir sistem geliştirdiklerini ifade etmektedir (bkz. Muhammed Suheyl Taḥkûş, *Târîhu’l-‘Arab Ḳable’l-İslâm*, 237-238).

⁵⁶ Şevkî Dayf, *el-Aşru’l-Câhiliyye*, 29.

⁵⁷ Muhammed Nu’mân el-Cârim, *Edyânu’l-‘Arab fi’l-Câhiliyye*, 187.

⁵⁸ Şinasi Gündüz, “Cahiliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatîlerin Etkileri,” 361.

⁵⁹ Ebû Bekir el-Ceşşâş, *Aḥkâmu’l-Ḳur’ân*, 4:167.

⁶⁰ Ebu’r-Reyhân el-Bîrûnî, *el-Âşâru’l-Bâkiye ‘ani’l-Ḳurûni’l-Ḥâliye*, 244.

⁶¹ Faḥreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ġayb*, 13:30.

⁶² Mehmed Şemseddin Günaltay, *Hurâfeler ve İslâm Gerçeği*, 49.

⁶³ Cevâd ‘Alî, *el-Mufaşşal*, 11:50. Söz konusu kültür, ay tanrısı (Sin, el-Mekah, Amm ve Ved), güneş tanrısı (Şamas/Şems, Afrodit, Suvâ’) ve yıldız(lar) / gezegen(ler) (Aştar/Astar, Venüs vb.) oluşturduğu ifade edilmektedir (bkz. Şevket Yavuz, “Ved,” *DİA*, 42:590).

⁶⁴ 6/el-En’âm:76.

⁶⁵ 24/en-Nûr:35.

yönelik yorumlar da bahis konusu edilen üçlü sistemle ilgili görülebilir.⁶⁶ Ay'ın baba, Güneş'in anne, Zuhre'nin de bu ikisinin çocuğu olarak resmedildiği bu mitolojik sistemde diğer tanrı isimlerinin söz konusu üçlünün sıfatları olabileceği üzerinde de durulmaktadır.⁶⁷ Kinâne ve Kelb gibi kuzey ve güneyin büyük kabilelerinin önemli bir kısmının Ay'a taptığı; mehtaplı gecelerde kara ve deniz yolculuğu sırasında en büyük rehber olarak görüldüğü için Ay'a *el-Ḥakīm, el-Ḳuddūs, eṣ-Şādīk, el-Ādil, el-Mubārek, el-Mu'īn, el-Ḥāmī* gibi vasıflar verildiği; aynı zamanda Ay'ın temsilcisi olarak gördükleri Ved putunu⁶⁸ kutsayıp onun adına oruç tuttukları ve putun etrafında çeşitli ritüeller icra ettikleri; çocuklarına 'Abduved (Vedd'in kulu) ismi verdikleri; bununla birlikte boynuzları hilale benzediği için bazı hayvanları da takdis ettikleri ifade edilmektedir.⁶⁹

Temīm, 'Adī, Şevr, Ḍabbe, Şakīf, Sebe' ve Ḳureyş'ten 'Abduşems oğullarının ise Güneş'e taptukları; Güneş'i sembolize eden oval putlar yaptıkları ve Güneş'le ilişkili olduğunu düşündükleri 'Uzzā'ya ve onun kızları olarak kabul edilen Lāt ve Menāt putlarına taptukları; güneşi temsil eden putların bulunduğu tapınaklarda gün doğumu, gün ortası ve günbatımı sırasında Güneş'e belirli ritüellerde buldukları;⁷⁰ bu çerçevede çocuklarına da 'abd-, emet-, sa'd-, vehb-, 'aṭiyye-, imru-, evs-, naşr-, teym-, zeyd-, 'āiz-, 'avz-, cār- gibi kelimelerden oluşan tamlamalarla 'Abduşems, 'Abdumenāt, 'Abdulāt, 'Abdul'uzzā, Emetul'uzzā vb. isimler verdikleri belirtilmektedir.⁷¹ Kur'an-ı Kerim'de "...Güneş'e ve Ay'a secde etmeyin, onları

⁶⁶ İbn Ebī Ḥätim, *Tefsīru'l-Ḳur'āni'l-'Azīm*, 4:1328; 8: 2598; el-Mäturidī, *Te'vilātu Ehli's-Sunne*, 4:134.

⁶⁷ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Cevād 'Alī, *el-Mufaşşal*, 11:50-57.

⁶⁸ Kābil oğullarından Ved, Suvā', Yeğūs, Ye'ūk, Nesr isimli beş kardeşin ölümünden sonra putlaştırdığı ve Kur'an'ın indiği döneme kadar bu putların varlığını koruduğu kaydedilmektedir (bkz. Yavuz, "Ved," 42:589-590). Nitekim bu isimlerin Kur'an'da yer alması da bunu desteklemektedir (Nüh 71/23). Hicaz-Suriye hattında bir ticaret merkezi olan Dumetulcendel'de Kelb kabilesine ait Ved putuna tahsis edilmiş bir mabet bulunduğu kaydedilmektedir (bkz. Ebu'l-Munzir Hişām İbnu'l-Kelbī, *Kitābu'l-Eşnām*, 10; İbn Ḥabīb, *el-Munemmaḳ fī Aḥbāri Ḳureyş*, 327; Ahmet Güner, "Dümetülcendel," *DİA*, 10:1).

⁶⁹ Taḳkūs, *Tārīḫu'l-'Arab Ḳable'l-İslām*, 237-239. Yemenli Maīn devletinin ay tanrısını sembolize eden Ved putu ile Ḥādrāmūt'taki Sin, Sebe'de el-Mekah/İlumkuh, Katabān'da Amm/Melik gibi diğer ay tanrıları arasında irtibat kurulduğu ve bu sebeple bölgedeki kabilelerin kendilerini ay tanrısının çocukları olarak kabul ettiği ifade edilmektedir (bkz. Yavuz, "Ved," *DİA*, 42:590; Hüseyin Algül, "Himyerfler," *DİA*, 18:62).

⁷⁰ "Uzzateyn" olarak da bilinen Lāt ve Menāt, 'Uzzā'nın kızları kabul edilmektedir (bkz. Şevket Yavuz, "Uzzā," *DİA*, 42:268). 'Uzzā kültünün bütün Arap yarımadası ve Mezopotamya bölgesinde değişik isimlerle bilinip tapınıldığı; verimlilik, bereket ve koruculuğuna inanıldığı; bazen tanrı bazen de tanrıca olarak değerlendirildiği; ayrıca Venüs gezegenini temsil ettiği ifade edilmektedir (bkz. Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında -Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar-*, 75; Gündüz, "Cahiliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatilerin Etkileri," 374-5).

⁷¹ Cevād 'Alī, *el-Mufaşşal*, 4:9; 11:16-18, 164, 182; Taḳkūs, *Tārīḫu'l-'Arab Ḳable'l-İslām*, 239-42. Cahiliye Araplarının başta Güneş olmak üzere gök cisimlerine uluhiyet atfetmeleri ve 'Abduşems gibi

yaratan Allah'a secde edin!" (*lā tescudū li'ş-şemsi ve'l-kameri ve'scudū lillāhi'l-lezī ḥalakahunne...*)⁷² manasını ifade eden ayetlerde Güneş ve Ay'ın ayrıca zikredilmesi her iki gök cisminin Cahiliye dönemindeki dinî inancın merkezinde bulduklarına işaret etmektedir.

Güney Araplarında erkek, kuzey Araplarında kız kabul edilen Zuhre'nin de 'Uzzā ve/veya Lāt putu tarafından temsil edildiği kaydedilmektedir.⁷³ Belirli zamanlarda sabah vakti zuhurundan önce adına kurban kesilerek⁷⁴ ve çeşitli ritüellerle yakınlık kesbedildiğine inanıldığı belirtilmektedir.⁷⁵ Ayrıca kimi rivayetlerde Bakara sûresinde bahsi geçen Hârût ile Mârût isminde iki meleğin yeryüzüne indiği, güzel bir kadın suretindeki Zuhre ile karşılaştıkları, işledikleri günahlar sebebiyle meleklerin yeryüzünde cezalandırıldığı, Zuhre'nin ise cezalandırılmak üzere gökyüzüne çıkarıldığı ve yıldızla dönüştüğü şeklinde anlatılagelen hikayeler, Zuhre ile ilgili inançların mitolojik veçesini yansıtmaktadır.⁷⁶ "Kadınlar arasındaki güzelliği Zuhre'nin diğer yıldızlara olan güzelliği gibi" (*ḥusnuhā fi'n-nisā' ke-ḥusni'z-zuhre fī sāiri'l-kevākib*) şeklindeki Arap deyişi de Zuhre'nin dikkat çekiciliğine gönderme yapmaktadır.⁷⁷ Gök cisimlerine yönelik inanç ve ritüellerin Arap coğrafyasında oldukça güçlü bir arka plana sahip olması İslam sonrasında da zaman zaman yıldızlarla ilgili bazı inançların yeniden doğmasını beraberinde getirmiş görünmektedir. Zira gülât-ı Şî'a temsilcilerinden Beyân b. Sem'ân'ın (ö. 119/737) Zuhre yıldızına hizmet edip taptığını, dualarını Zuhre'nin geri çevirmediğini, bütün orduları hezimete uğratacağına dair kendisine vaatte bulunduğunu ve bunu da ism-i a'zam vasıtasıyla yaptığını söylemesi önceki kültürün bir yansıması olarak görülebilir.⁷⁸

Cahiliye Araplarının yıldız ve gezegen kültü, genel olarak Ay-Güneş-Zuhre üçlüsüne dayalı olsa da esasen gök cisimleriyle ilgili tanrılar

---

isimler kullanmalarının Nebatîlerle benzerlik gösterdiği kaydedilmektedir (bk. Gündüz, "Cahiliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatîlerin Etkileri," 361, 376).

⁷² 41/Fuşşilet:37.

⁷³ Taḥkûş, *Tārîḥu'l-Arab Ḳable'l-İslâm*, 242-43; Çelebi, *İslam İnançında Gayb Problemi*, 38; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, 130.

⁷⁴ Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, 212; Fatih Duman, *İslamiyet Öncesi Arap Folklorü ve Kur'an*, 196-97.

⁷⁵ Cevād 'Alî, *el-Mufaşşal*, 11:57. İslam sonrasında da Zuhre'ye bakmanın kalbe sevinç vereceğine inanıldığı ve Hz. Fâtıma ile Zuhre arasında bağlantı kurulduğu görülmektedir (bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, 204).

⁷⁶ Kürşat Demirci, "Hârût ve Mârût," *DİA*, 16:262-264.

⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, 1:189; eş-Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3:492; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, 1:357; Celâlüddîn es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 1:241-245.

⁷⁸ Muḥammed 'Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*, 208; Şerafeddin Gölcük, "Beyân b. Sem'ân," *DİA*, 6:28-29.

panteonunun bunlarla sınırlı olmadığı söylenebilir. Bu çerçevede kabilelerin sahip oldukları dinî inanç ve geleneklere göre Güneş, Ay ve Zuhre'nin yanı sıra Jüpiter, Mars, Merkür, Satürn gibi gezegenlere; Şureyyâ, Suheyl, Deberân, Esed gibi belli başlı yıldızlara taptıkları kimi araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Sözelimi Kinâne, Temîm, Teym, Tasm, Meyşem ve Kureyş'ten bazı kimselerin Deberân'a; Laḥm ve Cüzâm'dan bazılarının Muşterî'ye (Jüpiter); Tay kabilesinin bir kısmının Suheyl ve Şureyyâ'ya (Ülker); Rebî'a ve yine Tay kabilesinden bazı kimselerin Mirzem'e; Esed kabilesinin Uṭârid'e (Merkür); Mekke'li bazı Kureyşlilerin Zuḥal'e (Satürn) ve Aslan takımıyıldızına (*kevkebu'l-esed*) taptıkları kaydedilmektedir.⁷⁹

İnançlar açısından özellikle de parlaklığıyla dikkat çeken Şî'râ (Sirius) yıldızının önemli bir yeri olduğu; Kelb, Kays 'Aylân, Ğassân, Ğaṭafân, Laḥm, Huzâ'a, Hîmyer, Rebî'a ve bazı Kureyşlilerin Şî'râ'ya taptıkları kaydedilse de yeryüzündeki etkisi sebebiyle tanrı olarak kabul etmeyenlerin bile Şî'râ'ya tazimde bulunup onu takdis ettikleri belirtilmektedir.⁸⁰ Ayrıca Şî'râ'nın "konuşan yıldızlar"dan (*mine'l-kevâkibi'n-nâṭiqa*) olduğu kabul edilmekte ve zuhurunda müneccimlerin gayba dair (*muḡayyebât*) birtakım yorumlar yaparak insanları etkilediklerine yönelik bilgiler aktarılmaktadır.⁸¹ Yemenli Mezḥic kabilesinin *Lebbeyke rabbu's-şî'râ ve rabbu'l-lât ve'l-ʿuzzâ* şeklinde telbiye getirdiklerine dair bilgiler,⁸² Şî'râ'nın kutsiyet alanı içerisindeki konumunu yansıtmaktadır.

Hz. Peygamber ilk risalete başladığı dönemde Şafâ tepesinin yakınlarında cehri kiraat ile namaz kıldığı esnada Ebû Cehil'in bundan rahatsızlık duyduğu anlatılmaktadır. Bu olayda Ebû Cehil'in Hz. Peygamber için Allah adına iftirada bulunduğu söylemini dile getirirken Hz. Peygamber'i tahkir amaçlı *İbn Ebî Kebşe* olarak anması dikkat çekmektedir.⁸³ Esasen tarihi şahsiyetine bakıldığında Ebû Kebşe'nin kendi kavminin inançlarına karşı çıkararak Şî'râ'ya ilk tapan kimse olduğu için *Abduşşî'râ* diye isimlendiği ve Kaḥṭânîlerin Huzâ'a kabilesine mensup olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu Ebû Kebşe'ye ithafen ilk dönemde Kureyşlilerin genel olarak Hz. Peygamber'i bu künye ile zikrettikleri söylene de Hz. Peygamber'in anne tarafından dedesi

⁷⁹ Cevâd 'Alî, *el-Mufaşşal*, 11:57-59; el-Cârim, *Edyânu'l-'Arab*, 187-188; Taḳḳûş, *Târîḫü'l-'Arab Kable'l-İslâm*, 243-244; Hakan Temir, *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*, 335; Yavuz Unat, "Yıldız," *DİA*, 43:535; Tefvik Fehd, "İlm-i Felek," *DİA*, 22:127; Mustafa Çağrıncı, "Arap," *DİA*, 43:534-536.

⁸⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 4:166-167; İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Envâ' fi Mevâsimi'l-'Arab*, 46-48; eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 22:82-86; el-Mâveridî, *en-Nuket ve'l-'Uyün*, 5:405.

⁸¹ Ebû Ḥayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, 8:165.

⁸² el-Ya'kûbî, *Târîḫü'l-Ya'kûbî*, 1:100; Taḳḳûş, *Târîḫü'l-'Arab Kable'l-İslâm*, 244.

⁸³ eṣ-Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 16:508.

Vehb b. ‘Abdumenāf’ın da Ebü Kebşe olarak anıldığı ve bu künye ile anılan başkalarının da bulunduğu görülmektedir.⁸⁴ Ebü Kebşe’nin Şi’rā’yı tercih ederek kavmine muhalefet etmesi ile Hz. Peygamber’in risalet görevi arasında ilişki kurulduğu anlaşılmaktadır. Şi’rā’nın herhangi bir uluhiyet vasfının ve kullar üzerinde tasarruf yetkisinin olmadığı, aksine Allah’ın yarattığı bir gök cismi olduğu hususunun vahyin başladığı ilk yıllarda ima ve ifade edilmesi (*innehū huve rabbu’s-şi’rā*),⁸⁵ Şi’rā’nın uluhiyetine yönelik inançların Araplar arasında yaygın bir kabul gördüğünü göstermektedir.⁸⁶ Nitekim müfessirler de söz konusu ayetin tefsirinde ayetin inişiyle ilgili olarak Arapların inanç ve dinî hayatlarında Şi’rā kültürünün yeri ve önemini ifade eden bilgilere yer vermektedir.⁸⁷

İslâm’dan önceki dönem ve İslâm’ın ilk yıllarına ait Arap şiirinde 300’den fazla yıldız isminin bulunduğu kaydedilmektedir.⁸⁸ Arap kültüründe yalın bir şekilde *en-necm* denildiğinde bile akla gelecek kadar önemli bir yere sahip olan Şureyyâ yıldızının geçtiği 421 şiirden bahsedilmektedir.⁸⁹ Kuşkusuz bu durum yıldızların sadece edebî değeri olduğunu değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel hayatta da ayrı bir yere sahip olduğunu göstermektedir. İslam öncesi dönemde hanîfliğiyle bilinen Kıs b. Sâ’ide’nin (ö. 600) hitabesinde yıldızlar ve burçlara yapılan göndermelerle⁹⁰ birlikte Cahiliye şiirlerinde gök cisimlerine sıklıkla yapılan atıflar da bu hususu desteklemektedir.⁹¹ Bununla birlikte sadece şiir ve edebiyatta değil, toplumsal hayatta da yıldızların etkisi görülmektedir. Sözelimi “parlak yıldız, gezegen” manasına gelen Kevkeb’in isim olarak da kullanıldığı ve bu çerçevede *Benî Kevkeb* (Kevkeb oğulları) kabilesinin bulunması da bu kültürün bir yansımasıdır.⁹² Kezâ Hz. Peygamber’in annesinin mensup olduğu kabile adının Benî Zuhre olması ve

⁸⁴ İbn Hâbib, *el-Muhabber*, 129.

⁸⁵ 53/en-Necm:49.

⁸⁶ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 5:77; eş-Şa’lebi, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 25:174; ‘Abdulkâhir el-Curcânî, *Dercu’d-Durer fi Tefsiri’l-Ây ve’s-Suver*, 4:1579; ez-Zemaşşeri, *el-Keşşâf*, 4:428-429; Ebü Hâyân, *el-Bahrul-Muḥîṭ*, 8:165; Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, 27:152-153.

⁸⁷ Bkz. es-Sem’ânî, *Tefsiru’l-Kur’ân*, 5:302; es-Suyûtî, *ed-Durru’l-Menşûr*, 7:665.

⁸⁸ Sezgin, *İslam’da Bilim ve Teknik*, 2:3. Emevîler döneminde Batı Ürdün’de h. 85-127 / m. 705-744 yılları arasında inşa edildiği belirtilen Kusayru Amre sarayının kubbesinde burç sembolleri, ekliptik koordinatlar ve ekvatorla beraber 400 civarında yıldızın yer aldığı bir gök haritasının bulunması bölgede yıldızlarla ilgili önemli bir tecrübe ve farkındalığın olduğunu göstermektedir (bkz. Engin Beksac, “Kusayru Amre,” *DİA*, 16:461-462).

⁸⁹ Fehd, “İlm-i Felek,” *DİA*, 22:126. Bir örnek için bkz. “Birlik olma konusunda Şureyyâ gibiydik / Benâtu Na’s gibi dağılıp gittik” (bkz. en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-Ereb*, 1:64).

⁹⁰ İbn Hişâm, *et-Ticân fi Mulûki Himyer*, 125.

⁹¹ Örnek olarak bkz. İmru’l-Kays, *Divân*, 113, 125, 130, 137, 244, 253; Lebîd b. Rebî’a, *Divân*, 16, 21, 22, 25, 26, 40, 50, 56, 103, 107, 111, 122, 133 vb.

⁹² Cevâd ‘Alî, *el-Mufaşşal*, 2:172.

kabilenin ismini Zuhre b. Kilâb'dan almış olması gibi Merkür (*Benî Uṭārid*), Yay burcu (*Benî'l-Kavs*), Güneş (*Benî Şems*) ve Ay (*Benî'l-Ḳamer*) gibi gök cisimlerine ait isimlerin de şahıs ve kabile adı olarak kullanıldığı görülmektedir.⁹³

Kur'an-ı Kerim'de kevnî ayetlerle ilgili genel olarak yerde ve gökte bulunan varlıkların Allah'ın birer eseri olduğu, Allah'ın varlığının ve birliğinin delilini teşkil ettiği ve kâinatı insanların hizmetine sunanın Allah olduğuna yönelik bir vurgu görülmektedir. Bu vurgu, Kur'an'da konu edilen hemen tüm hususlarda görüleceği gibi yıldızlarla ilgili ayetlerde de kendini göstermektedir. Allah'ın Şi'râ'nın Rabbi olduğunun altının çizilmesi gibi yıldızın Allah'a secde ettiği veya kendisi için tayin ve takdir edilen yaratılış gayesini yerine getirdiğine yönelik ayetler de aynı temaya sahiptir.⁹⁴ Güneş, Ay ve yıldızları yaratanın Allah olduğu ve bunların Allah'ın emir ve takdirine boyun eğip O'nun hükmü uyarınca hareket ettikleri (*muşahharātun bi-emrih*);⁹⁵ keza gökteki yıldız kümeleri olarak burçları yaratan yegane varlık olarak Allah'ın en yüce ve en cömert olduğu (*ce'ale fi's-semâ'i burücen*)⁹⁶ mealindeki ayetler, muhatap kitlenin Allah ve uluhiyet tasavvurundaki problemleri alanlara işaret etmektedir.

Öte yandan Cahiliye Arapları her tür nimet, zenginlik ve imkânların gök cisimleri ve diğer tanrılarla bağı olduğuna ve onlar aracılığıyla kendilerine takdir ve ihsan edildiğine inanmaktadırlar. Bu sebeple kabilenin koruyucusu ve yardımcısı olarak telakki ettikleri tanrılarını memnun etmek adına sahip oldukları mahsul, hayvan ve diğer mal varlıklarını söz konusu gök cisimleri ve onların uzantısı olan tanrılarına adanmışlardır.⁹⁷ Bu tür inançlardan hareketle bazılarının putlar aracılığıyla bazılarının da herhangi bir aracı olmaksızın kendilerini Allah'a yakınlaştırması umuduyla gök cisimlerine tapmaktadırlar. Bu kapsamda yıldızları tazim eden çeşitli ibadet türleri, münacat etme vazifesi gören dua ve niyazlar, hac ibadeti, itikaf, kurban, tütsü ve efsun yapmak gibi birtakım ritüeller geliştirmişlerdir.⁹⁸

Sadece ibadet ve iyilik temennileriyle değil; şer, kötülük, keder, hastalık, uğursuzluk, kıtlık ve doğal afetlerden sakınıp sığınmak gibi amaçlarla gök

⁹³ Ḥalife b. Ḥayyât, *Ṭabakât*, 90, 336.

⁹⁴ 55/er-Raḥmân:6; 22/el-Ḥac:18. En küçük varlıktan gezegenlere kadar cümle mahlukatın kendisine takdir edilen görevini yerine getirmesinin Allah'a secde etme anlamına geldiği kabul edilmektedir (bkz. Kindî, *Felsefî Risâleler*, 229-231).

⁹⁵ 7/el-A'râf:54; 16/en-Nahl:12.

⁹⁶ 25/el-Furkân:61.

⁹⁷ Mevdüdü, *Hazreti Peygamber'in Hayatı*, 2:26.

⁹⁸ Cevâd 'Alî, *el-Mufaşşal*, 11:57; el-Cârim, *Edyânu'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 186.

cisimlerine tazim edildiği görülmektedir.⁹⁹ Bilhassa ferahlık, selamet ve zenginliği ifade eden Şureyyā (Ülker) takımyıldızı Arapların muhayyilesinde semanın süsü (*zeynu's-semā'*) ve en güzel yıldızı (*aḥsenu'n-necm*) olarak kabul görmüştür.¹⁰⁰ Bu sebeple Şureyyā'nın semada olması güven, huzur, sağlık ve bereketin vesilesi olarak görülürken zevalinden doğumuna kadar geçen sürenin uğursuz olduğuna, bu zaman zarfında hastalıkların zuhur ettiğine, insan sıhhatinin, hayvanların, ekin ve meyvelerin zarar gördüğüne inandıkları kaydedilmektedir. Tabību'l-'Arab olarak bilinen Hāriş b. Kelede'nin (ö. 13/634) Şureyyā takımyıldızının batıp doğduğu bu süreyi emniyetle geçirenin yıl boyu selamette olacağına dair beyanı bu inancın yansımasıdır. Aynı zamanda Hāyber Yahudilerinin de Şureyyā'nın batıp doğduğu bu sürede Hāyber'i terk edip yükseklere çıktıkları, şarap içmek ve sarımsak yemekle korunduklarına dair bilgilere bakılırsa Şureyyā'ya dair inançların bu coğrafyada yaygın bir hâl aldığı anlaşılmaktadır.¹⁰¹

3. Yağmurla İlgili Ayetlerin Yıldız İnançlarıyla İlgisi

Cahiliye dönemi Arapların temel hususiyetlerinden bir diğeri yıldızlara bakarak havanın soğuyacağına ya da yağmurun yağıp yağmayacağına dair tahminde bulunmaktır.¹⁰² Hava şartlarını ilgilendirmesi bakımından konu mahza meteorolojik bir tecrübe olarak addedilebilir gibi görünse de durum yıldız kültüründen bağımsız değildir. Zira Suheyl yıldızının soğuk havayı getirdiğine inandıkları ve bu manada "Suheyl doğdu, gece soğudu" (*ṭala'a suheyl ve berade'l-leyl*) türünden deyişleri nakledilmektedir.¹⁰³ Suheyl yıldızının doğduğu sırada çölün kavurucu sıcaklığının biraz daha düşük seviyelere inip havanın serinleşmesi, Cahiliye Araplarını Suheyl yıldızının soğuk ve sıcaklığı yönettiği inancına sevk etmiş görünmektedir. Bir Arap şiirinde "Suheyl sıcak rüzgâr ve felaket getirdi / Ümitliydim oysa ama fayda etmedi" manasında yer alan ifadeler de bu inancı yansıtmaktadır.¹⁰⁴ Hâsan el-Başrî'nin (ö. 110/728), Suheyl'in sıcaklığı götürüp soğuk havayı getirme yetisinin bulunmadığını söyleyerek bu inancın yanlışlığına dair beyanda

⁹⁹ Ebū 'Alī el-Merzūkī, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, 132; el-Ḥatīb el-Bağdādī, *el-Kavl fī 'İlmi'n-Nucūm*, 179; Çelik, *İslam'ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları*, 79.

¹⁰⁰ İsmâil Hakkî el-Bursevî, *Rūḥu'l-Beyân*, 9:209.

¹⁰¹ İbn Kuteybe, *el-Envā' fī Mevāsimi'l-'Arab*, 30-31; Ebū Mansūr el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, 3:16; İbnu'l-Ecdâbî, *el-Ezmine ve'l-Envā'*, 136-37; İbn Manzûr, *Lisānu'l-'Arab*, 13:520.

¹⁰² İslam öncesi ve erken İslam döneminde yağmurun zamanları ve yağmura dair terminoloji hakkında araştırma yapan Daniel Varisco, bazı yıldızların semada yükselişi veya konumlarının yağmurun zamanını, rüzgârın yönünü, tarım, hayvancılık ve avlanma dönemlerini tespit etmede belirleyici olduğu sonucuna ulaşmıştır (bkz. Daniel Martin Varisco, "The Rain Periods in Pre-Islamic Arabia," 251-66).

¹⁰³ Muḥammed b. el-Musteni'r el-Ḳuṭrub, *el-Ezmine ve Telbiyetu'l-Cāhiliyye*, 26.

¹⁰⁴ İbn Kuteybe, *el-Envā' fī Mevāsimi'l-'Arab*, 155 (جاء سهيل بالحرور والفرع ... قد كنت أرجو نفعه فما نفع).

bulunması, konuyla ilgili inançların İslam sonrasında da kimi çevrelerde varlığını koruduğunu göstermektedir.¹⁰⁵

Keza yağmurun tamamen yıldızların hareketleriyle ilgili bir hadise olduğunu düşünmeleri, yıldızın semada yükselmesi (*nuhūd*) ya da kaybolmasının (*sukūt*) yağmura denk gelmesi sebebiyle¹⁰⁶ yağmurun arkasındaki asıl gücün yıldız olduğunu sanmaları (*fi'lu'n-necm/hiye'l-fā'ile*), yağmurun yağıp yağmaması ve nereye ne kadar yağacağı hususunun yıldızların kararına bağlı olduğuna inanmaları, zaman zaman yağmuru Zuhre ve Şureyyā gibi gök cisimlerinden yahut onları temsil eden putlardan talep etmeleri gibi durumlar işin dinî boyutunu göstermektedir.¹⁰⁷ Nitekim kaynaklarımızda yer alan sıcak ve kurak bir zamanda Hz. Peygamber'in duası neticesinde yağın bir yağmur hadisesine dair bilgiler, bu hususta dikkat çekicidir. Kimi rivayetlerde Hz. Peygamber'in yağacak yağmuru insanların yıldızlara isnat edip küfre düşeceğinden endişe ettiği; ancak yıldızların yağmur gönderme zamanının geçtiği söylenince de namaz kılıp dua etmesi neticesinde yağmurun yağdığı ve bu olayı bazı kimselerin yine de yıldızlarla ilişkilendirdiği anlatılmaktadır.¹⁰⁸ "Size verilen rızka inkârla mı karşılık veriyorsunuz?"¹⁰⁹ ayetinin sebab-i nüzulü olarak anlatılan bu olayın yaşandığı gecenin sabahında Hz. Peygamber'in yağmuru Allah'ın lütfettiğini söyleyenlerin yıldızı inkâr edip Allah'a iman etmiş olduklarını (*âmene bî/billâh ve kefera bi'l-kevkeb/bi'n-necm*), yağmuru yıldızın gönderdiğini söyleyenlerin de yıldızla iman edip Allah'ı inkâr etmiş olduklarını (*âmene bi'l-kevkeb/bi'n-necm ve kefera bî/billâh*) keskin bir şekilde beyan ettiğine yönelik rivayetler bulunmaktadır.¹¹⁰ Bu tür rivayetler, yağmur olgusunun yıldızlara olan inançlarla güçlü bir arka planı olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca yıldız-yağmur ilişkisinin, Allah'a iman ve Allah'ı inkâr olgusunun muadili ve mukabili olarak "yıldızla iman" ve "yıldızla inkâr" şeklinde resmedilmesi, konunun Cahiliye Araplarında müesses bir inanç formuna sahip olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber'in yıldızlardan yağmur temennisinde bulunmayı Cahiliye bakiyesi âdetlerden biri olarak zikretmesi (*el-istiskâ'/el-istimtâr bi'n-*

¹⁰⁵ el-Câhiz, *el-Hayevân*, 1:26; el-Ḥaṭīb el-Bağdādî, *el-Ḳavl fi 'İlmi'n-Nucûm*, 187.

¹⁰⁶ Ebû Mansûr el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 15:385; el-Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, 135-36; İbnu'l-Ecdâbî, *el-Ezmine ve'l-Envâ'*, 120.

¹⁰⁷ el-Ḥaṭīb el-Bağdādî, *el-Ḳavl fi 'İlmi'n-Nucûm*, 164-68; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 15:387; Cevâd 'Alî, *el-Mufaşşal*, 11:60.

¹⁰⁸ Bkz. es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 8:28-32; 43-44.

¹⁰⁹ 56/el-Vâkı'a:82.

¹¹⁰ Bkz. 'Abdurrezzâk eş-Şan'ânî, *el-Muşannef*, 9:260.

nucūm/bi'l-envā'/bi'l-kevākib vb.); ümmeti için endişe ettiği üç şeyden biri olarak yıldızla iman hususunun altını çizmesi (īmānun bi'n-nucūm/et-taşdīk bi'n-nucūm);¹¹¹ aynı şekilde yıldızlar insanları saptırmadığı müddetçe şirke düşmeyeceklerini belirtmesi (mā lem teğilluhum en-nucūmu);¹¹² on/yedi/beş yıl kuraklıktan sonra yağmur yağacak olsa bile bazı kimselerin çıkıp (tāifetun min ummeti) Micdah/Deberān yıldızının yağmur gönderdiğini söyleyeceği için küfre gireceğine yönelik uyarıları (muṭirnā/sukīnā bi-nev'i micdah/bi'l-envā'/bi'n-necmi/bi-necmin); yine "yıldızla iman eden kâfir olmuştur" (men āmene bi'n-necm fe-kađ kefera)¹¹³ ve yıldızlara dair uluhiyet türünden inançlara sahip olanlar için "bana indirileni inkâr etmiştir" (fe-kađ kefera bi-mā unzile 'aleyye)¹¹⁴ yönündeki vurguları, bu inancın İslam öncesinde yaygın ve yerleşik bir anlayışa dönüşmüş olmasının sonucudur.¹¹⁵ Dolayısıyla Kur'an'ın da bulutları sevk edip bir araya getiren ve yoğunlaştırarak yağmura dönüştüren,¹¹⁶ rüzgarlar aracılığıyla yağmur yüklü bulutları gökyüzüne dağıtıp yayan,¹¹⁷ nihayet yağmuru yeryüzüne indirip¹¹⁸ onunla ölü toprağı diriltir ve cümle mahlukatı suya kavuşturan¹¹⁹ yegâne varlığın Allah olduğuna yönelik vurguları, özellikle İslam öncesi Arapların yukarıda bahsi geçen yıldızlarla ilgili inançlarından ileri geldiği anlaşılmaktadır.

4. Kâhinler ve Yıldızlarla Kehanet

İslam öncesi Araplarda başta yıldızlar olmak üzere uluhiyet atfedilen varlıklar ve gayb âlemi ile insanlar arasındaki ilişkiyi düzenleyen kâhinlerin bulunması, konuyla ilgili inanç ve uygulamaların müesses bir forma sahip olduğunu gösteren diğer bir unsurdur.¹²⁰ Zira gök cisimlerini tahakküm altına aldıklarına inanılan ve yağmur yağdırma, rüzgâr estirme, sis oluşturma gibi birtakım güçlerinin olduğu kabul edilen bu kimselerin,¹²¹ söylem ve eylemleriyle birey ve toplum hayatında şekillendirici ve dönüştürücü bir

¹¹¹ Diğer ikisi "zulüm" ve "kader iman" şeklindedir (bkz. es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Menşür*, VIII, 31). Hadisin farklı varyantlarında Hz. Peygamber'in kaderi inkâr (tekzîben bi'l-kader), yıldızla iman etmeleri (*taşdīkan bi'n-Nucūm*) hususunda ümmeti hakkında endişe duyduğu (*eḥāfu 'alā ummeti*) ifade edilmektedir (bkz. el-Ḥaṭib el-Bağdâdî, *el-Ḳavl fi 'İlmi'n-Nucūm*, 162-63; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Menşür*, 8:31).

¹¹² el-Ḥaṭib el-Bağdâdî, *el-Ḳavl fi 'İlmi'n-Nucūm*, 164-65; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Menşür*, 3:331.

¹¹³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunūn*, 2:1930.

¹¹⁴ el-Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, 132.

¹¹⁵ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 1:485; eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 19:98-99.

¹¹⁶ 24/en-Nūr:43.

¹¹⁷ 30/er-Rûm:48.

¹¹⁸ 2/el-Bakara:22; 6/el-En'âm:6; 31/Loḳmân:34; 42/eş-Şurâ:28; 71/Nüh:11.

¹¹⁹ 25/el-Furḳân:48-49.

¹²⁰ Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 57; Çelik, *İslam'ın Kabul ve Reddedtiği Halk İnançları*, 162.

¹²¹ Çelebi, *İslam İnançında Gayb Problemi*, 55.

etkiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Herhangi bir işe karar vermeden önce kâhinlere müracaat edilmesi sebebiyle ve gök cisimlerinden hareketle en uygun zamanı tayin etmesi ümit edildiği için bu kimselerin ekonomik, politik ve içtimai açıdan oldukça kritik bir konumu olduğu görülmektedir.¹²² Öyle ki savaş ve barış gibi siyasi ve önemli kararlardan yeme, içme, hatta tıraş olmak ve yıkanmak gibi son derece basit ve bireysel günlük rutinlere kadar çoğu şeye kâhinlerin karar verdiği; üstelik elde ettikleri statü ve saygınlık sebebiyle telkinlerinin vecibe ve zorunluluk telakki edilerek geleneğe dönüştüğüne dair bilgiler bulunmaktadır.¹²³ Bizans imparatorunun, Hânîfler arasında sayılan Kûs b. Sâ'ide'yle mülaki olduğunda ona yıldızlara bakmak suretiyle kehânette bulunup bulunmadığını sorması, kâhinlik müessesesinin dönemin Arap geleneğinde oldukça yaygın ve yerleşik bir gelenek haline gelmiş olmasının tezahürü olarak görülebilir.¹²⁴

İslam'dan önce kâhinlerin yıldızların hareketlerini gözlemleyerek insanlar tarafından kesin olarak bilinemeyen gaybî konularla ilgili hüküm vazettikleri (*yetekellemüne 'ale'l-muğayyebât*) ve kimi zaman bu tür eylemlerini kendileriyle konuşan yıldızlar (*el-kevâkibu'n-nâfiqa*) aracılığıyla icra ettikleri belirtilmektedir.¹²⁵ Kâhin ve müneccimler gibi nübüvvet iddiasında bulunan Esved el-'Ansî (ö. 11/632) ile Museylimetulkezzâb'ın da (ö. 12/633) muğayyebâtan beslenerek gayb ile ilgili verdikleri bilgiler aracılığıyla (*li-iḥbârihimâ bi'l-muğeyyebât*) itibar gördüklerine dair bilgiler de bunu göstermektedir.¹²⁶ İslam'la birlikte kâhinlerin fonksiyonları, kâhinlik müessesesi, kâhinlere bağlı inanç ve ritüeller kaldırılmış; kâhinlerin kendilerine alan açıp toplumsal güç devşirdikleri gaybî konular hakkında konuşmak da yasaklanmıştır.¹²⁷ Nitekim Hz. Peygamber'in kâhinlerin insanları aldattığını vurgulamakla birlikte "Kâhin, sâhir veya 'arrâfa giden ve onların dediklerini onaylayan kimse bana indirileni inkâr etmiştir."¹²⁸ şeklinde uyarısı; kâhinlerin temel argümanlarından biri olan yıldızlarla ilgili "Yemin olsun ki Allah ne bir kimsenin yaşamasını ne ölmesini ne de rızkını yıldızlara bağlamıştır." diyerek bu tür hadiseleri yıldızlarla

¹²² Taḳkûs, *Târîḫu'l-'Arab Ḳable'l-İslâm*, 244.

¹²³ el-Mâverdi, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, 4:349; Günaltay, *Hurâfeler ve İslâm Gerçeği*, 293-94; Usta, *İslâm Öncesi Arap Mitolojisi*, 199.

¹²⁴ Kûs b. Sâ'ide ise yıldızlarla kehânet için değil, yön tayin etmek (*hidâye*) için ilgilendiğini söyleyerek konuyla ilgili nazmettiği şiiri okumuştur (bkz. el-Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *el-Ḳavl fî ilmi'n-Nucûm*, 204).

¹²⁵ Ebû Ḥayyân, *el-Baḫru'l-Muḫîṭ*, 8:154-155; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 14:45.

¹²⁶ ez-Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm*, 14:869.

¹²⁷ Bkz. İbn Ḥazm, *el-Faṣl*, 5:25.

¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, XV, 331; el-Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *el-Ḳavl fî 'ilmi'n-Nucûm*, 191.

gerekçelendirerek konuşanların insanları kandırdıklarını ve Allah adına yalan konuştuklarını vurgulaması,¹²⁹ bu konudaki net tavrının göstergesidir.

Kâhinlerin insanların merakını celbeden gaybî hususlarla ilgili yanılma paylarını örtbas edebilmek için seci'li ifadeler seçtikleri bilinmektedir. Kur'an'da Hz. Süleyman'ın gözlerinin önünde ölümüne rağmen cinlerin bunu fark etmediğine yönelik beyanların aynı şekilde kâhinlerin gaybı bilmediği vurgusuna sahip olduğu ifade edilmektedir.¹³⁰ Yine haber çalmak isteyen her tür şeytani güce karşı gökyüzünün korunduğu (*şeytânin mâridin*); haber çalmak isteyenlerin her yönden def edildikleri (*yukzefüne*); yakıcı alev topuna maruz bırakıldıkları (*şihâbun şâkibun*);¹³¹ yakıcı parlak bir ışıkla kovuldukları (*şihâbun mubînun*)¹³² ve gökyüzünün güçlü muhafızlarla donatıldığı (*şuhuben*); her dinlemek istediklerinde kendilerini gözetleyen alev topuyla karşılaştıkları (*şihâben raşaden*)¹³³ yönündeki ayetlerden kâhinlerin kastedildiği nakledilmektedir. Bu çerçevede Mülk suresi 5. ayette gökteki bazı kandillerden “şeytanlara atılan taşlar yaptık” (*rucūmen li'ş-şeyâtin*) ifadesinden, yıldızların insan şeytanı olan kâhin ve müneccimler için gayba dair yalan yanlış şeylerle atıp tutma ve tahminde bulunma aracı olduğu (*rucūmen bil-ğayb li-şeyâtini'l-ins*) yönüne bir mananın kastedildiğine dair aktarılan yorum da bunu desteklemektedir.¹³⁴

Bu açıdan bakıldığında *muğayyebât-ı hams* olarak bilinen [i] anne karnındaki çocuğun cinsiyeti, [ii] insanın nerede öleceği, [iii] yarın başına ne geleceği, [iv] yağmurun ne zaman ne kadar yağacağı ve [v] kıyametin ne zaman kopacağını sadece Allah'ın bildiğine yönelik vurgular da büyük oranda Cahiliye Araplarının yıldız inançları ve kâhinlerin bu konudaki istismarlarıyla ilgili görünmektedir.¹³⁵ Zira kâhinlerin yıldızlar aracılığıyla insanların ne zaman yolculuk yapıp ne zaman yapmamaları gerektiğine karar verdikleri gibi yıldız hareketlerine göre ağaç dikimi veya evlenmeye dair hususlar ile doğacak olan çocukların sağlıklı olup olmadıklarından kişisel özellikleri ve kaderlerine kadar çeşitli gaybî bilgiler için başvuru mercii

¹²⁹ İbnu'l-Eşîr, *Câmi'u'l-Uşûl*, 4:29; 11:580; Ebû Muhammed eţ-Ŧîbî, *Futûhu'l-Ğayb fi'l-Kesf'an Kınâi'r-Rayb*, 7:425; 15:542; 16:267; 'Alî el-Ķârî, *MirĶātu'l-Mefâtih*, 7:2911; el-Âlüsî, *Rûhu'l-Me'âni*, 14:4.

¹³⁰ el-Ħaţîb el-Bağdâdî, *el-Ķavl fi 'İlmi'n-Nucûm*, 186-87.

¹³¹ 37/eş-Şâffât: 7-10.

¹³² 15/el-Ħicr:18.

¹³³ 72/el-Cin:8, 9.

¹³⁴ ez-Zemaşşeri, *el-Keşşâf*, 4:577; FaĦreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 30:53; İbn 'Âdil, *el-Lubâb fi 'Ulûmi'l-Kitâb*, 19:234; el-Ħaţîb eş-Şirbîni, *es-Sirâcu'l-Munîr*, 4:340; Ebusu'ud Efendi, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm*, 9:4.

¹³⁵ Bkz. 31/Lokmân:34.

olarak görüldükleri anlaşılmaktadır.¹³⁶ Söz gelimi bir çocuğun anne rahminde tutunma veya doğum vaktindeki yıldız hareketlerinden yola çıkarak cinsiyeti, ne zaman doğacağı, ten rengi, kısa mı uzun mu olacağı, güzel mi çirkin mi olacağı, sağlıklı mı sağlıksız mı olacağı, rızkının az mı çok mu olacağı, ömrünün ne kadar olacağı ve nerede öleceğine dair kehânette buldukları kaydedilmektedir.¹³⁷

Nitekim rivayetlerde de Vâriş/Hâriş b. ‘Amr isimli bir bedevinin gelip Hz. Peygamber’e yağmurun ne zaman yağacağı, doğacak çocuğunun kız mı erkek mi olacağı, çocuğunun nerede doğacağı, kendisinin ne zaman, nerede öleceği ve kıyamet hadisesinin ne zaman vuku bulacağı türünden sorular sorması üzerine bunları sadece Allah’ın bileceğini ifade etmek üzere muğayyebât-ı hams ayetinin indiği nakledilmektedir.¹³⁸ Zemaşşerî’nin yer verdiği rivayette bahsi geçen bedevinin “İşte bu doğum tarihim, onu öğrendim; buna göre ne zaman öleceğim?” (*hāzā mevlidī kad ‘arāftuhū; fe-eyne emūtu?*) diye sorması, dönemin kâhinlerinin ölüm tarihi ile ilgili çıkarımlarını doğum zamanındaki yıldızların hareketine göre tespit ettiklerine işaret etmektedir.¹³⁹ Mekke döneminin son zamanlarında indiği bilinen En‘am suresinde Allah’ın hazinelerinin (*hazāinullāh*) Hz. Peygamber’in elinde olmadığı; gaybı bilmediği (*velā a’lemu’l-ğayb*); gaybın anahtarlarının (*mefātihu’l-ğayb*) sadece Allah’ın bilgisi dahilinde olduğu; karada-denizde, yaş-kuru ne varsa hepsinin Allah’ın ilmi çerçevesinde bulunduğu gibi bazı hususların hassaten vurgulanması konuyla yakından ilgilidir.¹⁴⁰ Bazı hadislerde Hz. Peygamber’in *muğayyebât-ı hamse* olarak bilinen ayeti *mefātihu’l-ğayb* olarak tefsir etmesi ve bu hususları sadece Allah’ın bildiğini ifade edip bunlar hakkında söz söyleyenlerin yalan konuştuğuna dair beyanları, yıldızlar aracılığıyla bu tür konularda toplumda ayrıcalık kesbeden dönemin kâhinlerinin hedef alındığını düşündürmektedir.¹⁴¹

¹³⁶ el-Māverdi, *en-Nuket ve’l-Uyūn*, 4:349.

¹³⁷ Katāde’nin ifadeleri olarak nakledilen bu haberde kelime bazen ağaç dikimini ifade edecek şekilde *ğarase* (مَنْ عَزَسَ بِنَجْمٍ) olarak (bkz. İbn Hacer el-‘Askalāni, *Fethu’l-Bārī Şerhu Şaḥiḥi’l-Buḥārī*, 6:295; İbn Hacer el-‘Askalāni, *Taḡliḳu’t-Ta’liḳ ‘alā Şaḥiḥi’l-Buḥārī*, 3:489); bazen de evlenme evlenme/nikah anlamına gelecek şekilde *a’rase* (مَنْ أَعْرَسَ بِنَجْمٍ) olarak nakledilmiştir (bkz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsīru’l-Ḳur’āni’l-‘Azīm*, 9:2913; el-Ḥaṭīb el-Bağdādī, *el-Kavl fī ‘İlmi’n-Nucūm*, 186, 195-196; İbn Keşir, *Tefsīru’l-Ḳur’āni’l-‘Azīm*, 6:207; es-Suyūṭi, *ed-Durru’l-Menşūr*, 3:328).

¹³⁸ Muḳātil, *Tefsīr*, 3:440; eṭ-Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 18:584; İbn Ebî Hâtim, *Tefsīru’l-Ḳur’āni’l-‘Azīm*, 9:3101-3102.

¹³⁹ ez-Zemaşşerī, *el-Keşşāf*, 3:505; Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru’l-Muḥit*, 7:189.

¹⁴⁰ 6/el-En‘am:50, 59.

¹⁴¹ ‘Abdurrezżāk eṭ-Şan‘āni, *Tefsīr*, 3:23, 251; eṭ-Ṭaberī, *Cāmi’u’l-Beyān*, 18:584-588.

Muğayyebât-ı hams ayetinin tefsirinde Mâtürîdî, Hz. İbrâhîm'in yıldızlara bakıp (*fe-nezara nezraten fi'n-nucûm*) "ben hastayım" (*innî seķîmun*)¹⁴² demesi ile Hz. Ebû Bekr'in henüz doğmamış çocuğunun kız olacağını tahmin etmesi gibi bazı durumların bilinebilirliği konusuna dikkat çekmektedir.¹⁴³ Söz konusu beş husustan literal olarak ve doğrudan olumsuzlanmayan¹⁴⁴ yağmurun ve çocuğun cinsiyetinin kullar tarafından bilinebilirliği meselesine dair tereddütlerini dile getiren Kırtubî ise ayetin maksadının (*el-murād*) aslında kâhin ve müneccimlerin yıldızlar aracılığıyla ortaya attıkları iddiaların asılsız ve geçersizliğini vurgulamakla ilgili olduğunu altını çizmektedir.¹⁴⁵ Ayetin tefsirinde İbn 'Abbās'ın kâhinlerden uzak durup şirkten sakınmak gerektiği; zira kâhinlerin şirke, şirkin de cehenneme sürüklediği yönündeki beyanına yer verilmesi, ayetin maksadı olarak ifade edilen hususu pekiştirmektedir.¹⁴⁶

Tâbiun ulemasından Muhammed b. Ka'b el-Ķuraẓî'nin "Allah'a and olsun yeryüzündeki hiçbir kimsenin gökyüzünde yıldızı yoktur; fakat kâhinler kehânet hırsı güdüyorlar ve yıldızları da bu hırslarına alet ediyorlar" (*yettehizûne'n-nucûme illeten*)¹⁴⁷ şeklindeki uyarısı konuyla ilgili yanlış inançların tedavülde kaldırıldığına ve insanların dinî duygularını suistimal eden kâhinler güruhuna dikkat çekmektedir. Kâhinler yeryüzünde insanlığa huzuru da bela ve musibetleri de veren (*tus'ıdu ve tunhisu*) asıl failin gök cisimleri olduğunu ve yeryüzünde meydana gelen iyi-kötü her olayın gök cisimlerinin hareketlerine (*bi-ħarekâti'n-nucûm*) göre şekillendiğini iddia etmektedirler. Fakat hakikatte gök cisimleri kara ve deniz yolculuklarında yol gösteren, ayların ve mevsimlerin hesaplarını bilmeye yarayan, Allah'ın kudretini, her fiili ve hükmünün mutlak isabetli olduğunu bilmeyi sağlayan varlıklardır.¹⁴⁸

Cahiliye döneminde yıldızlarla ilgili inanç ve ritüellerin yoğun bir teveccüh görmesi bu konuda temkinli davranmayı zaruret haline getirmiş görünmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in karanlıkta yön tayin edebilmek için yıldızları öğrenmeye yönelik tavsiyesi (*te'Allemû*)¹⁴⁹ bu ilmin amaç ve

¹⁴² 37/eş-Şâffât:88-8.

¹⁴³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, 8:323.

¹⁴⁴ Muğayyebât-ı hams hakkında değerlendirme için bk. Muhammed Coşkun, "Muğayyebât-ı Hams Bağlamında Nas Yorumunda Müphemlik ve Sınırlar," 106.

¹⁴⁵ el-Ķurtubî, *el-Câmi' li-Aħkâmi'l-Ķur'an*, 14:81.

¹⁴⁶ ez-Zemaħşerî, *el-Keşşâf*, 3:505.

¹⁴⁷ ez-Zemaħşerî, *el-Keşşâf*, 4:577; el-Ķurtubî, *el-Câmi' li-Aħkâmi'l-Ķur'an*, 18:211; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 3:329; İbn 'Âdil, *el-Lubâb fi 'Ulûmi'l-Kitâb*, 19:234.

¹⁴⁸ el-Ĥaṭîb el-Bağdâdî, *el-Ķavl fi 'İlmi'n-Nucûm*, 178-79.

¹⁴⁹ el-Ĥaṭîb el-Bağdâdî, *el-Ķavl fi 'İlmi'n-Nucûm*, 131.

sınırlarını da belirlemektedir. Hz. Ömer'in de karada ve denizde yön bulmak amacıyla yıldızları öğrenmeyi bunun ötesine geçilmemesi (*şumme'ntehū/emsikū*) kaydıyla tavsiye etmesi konuyla ilgili temkin tavrının yansımaları olarak görülebilir.¹⁵⁰ Keza Hz. Ömer'in "Yıldızlardan sormayın ve Kur'an'ı kendi görüşlerinizle tefsir etmeyin!" (*lā tes'elū 'ani'n-nucūmi ve lā tufessiru'l-kur'āne bi-ra'yikum*)¹⁵¹ şeklinde uyarısı da bu tavrın bir parçası olarak görünmektedir.

Sonuç

Kur'an'ın gök cisimlerine ilişkin ayetlerini Cahiliye dönemindeki Arap toplumunun inanç ve kültürel bağlamıyla birlikte değerlendirmek, bu ayetlerin muhataplar üzerindeki etkisini daha derinlikli kavramayı mümkün kılmaktadır. İslam öncesi Arap toplumunda gök cisimleri, yalnızca fiziksel dünyayla ilişkili değil, aynı zamanda dinî, mitolojik ve kozmolojik boyutlarda anlam taşıyan birer sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Ay-Güneş-Zuhre üçlemesi, yıldızların insan kaderine etkisine dair inançlar, yağmurun yıldızlarla ilişkilendirilmesi ve kâhinlerin bu inançları istismar edişi gibi unsurlar, Arapların yıldızlar ve gezegenlerle kurduğu ilişkinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Kur'an'ın gök cisimlerini konu alan ayetleri, muhatap kitlenin mevcut inanç dünyasıyla yakından ilgilidir.

Kur'an'ın gök cisimlerine ilişkin ayetlerinin anlaşılabilirliği, yalnızca onların metinsel tahliliyle değil, aynı zamanda bu ayetlerin indiği tarihî ve kültürel bağlamın incelenmesiyle mümkündür. Cahiliye Araplarının gökyüzüyle olan ilişkisi, coğrafi koşulların bir sonucu olarak biçimlenmiş ve dinî inançlarla bütünleşmiştir. Çöl ikliminin geniş bir coğrafyaya yayılmış olması, gece yolculuklarını kolaylaştırmak ve yön tayini yapmak amacıyla yıldızların düzenli gözlemini gerekli kılmıştır. Bu gözlemler zamanla yıldızlara kutsallık atfedilmesine yol açmış, yıldızlar hakkında mitolojik bir literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yıldızlar üzerinden geleceği okuma, kâhinlerin başvurduğu en yaygın yöntemlerden biri olmuştur. Kâhinlerin bu faaliyetleri, gök cisimlerine olan ilgiyi daha da derinleştirmiş ve yıldızların gaybî bilgiye ulaşma aracı olduğu inancını pekiştirmiştir. Kur'an, bu inanışları bertaraf ederek gayb bilgisinin yalnızca Allah'a ait olduğunu sıkça vurgulamış ve kâhinlerin toplumsal etkisini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

¹⁵⁰ el-Ḥaṭīb el-Bağdādī, *el-Ḳavl fī 'İlmi'n-Nucūm*, 132; 'Alī el-Ḳārī, *Mirkātu'l-Mefātīh*, 7:2907.

¹⁵¹ el-Ḥaṭīb el-Bağdādī, *el-Ḳavl fī 'İlmi'n-Nucūm*, 175; es-Suyūṭī, *ed-Durru'l-Menşūr*, 3:329.

Kur'an'ın nüzul vasatında cari olan dinî anlayış her ne kadar putperestlik olarak telakki edilse de politeist inanç sisteminin gereği olarak aynı zamanda yıldızları ve melekleri de kapsadığı görülmektedir. Put → yıldız → melek şeklinde hiyerarşik inanç sistemine ait bu sözde tanrıların birer cinsiyetinin olduğu ve Allah ile nesep bağının kurgulandığı Kur'an'a da yansımıştır. Akli, ruhu, iradesi ve insan üzerinde yaptırım gücü olduğu kabul edilen gök cisimlerinin putlar tarafından temsil edildiği inancından hareketle putların maddeten ve ruhen yıldızlarla bağlantısı olduğu; yıldızların yer aldığı en üst semanın üzerinde de onları sevk ve idare eden meleklerin bulunduğu şeklinde hâkim bir inanç gözlenmektedir. Bu açıdan arşta bulunan Allah'a ulaşmanın yolu put → yıldız → melek şeklinde sözde araçlarla mümkün hâle gelmekte ve dolayısıyla şefaath inancının en alt kademesinde bulunan putların yıldızlar ve melekler aracılığıyla tanrıya yakınlaşma vesilesi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. İyilik temennilerinde bulunmak, kötülüklerden sakınmak gibi gerekçelerle tapınılan putların kabileden kabileye farklılaştığı görülse de diğerlerine nispetle Ay, Güneş, Zuhre, Şîrâ ve Şureyyâ'ya daha yaygın bir tazim ve kutsiyet atfedildiği görülmektedir. Ayrıca isim kültürü olarak toplumda *Kevkeb*, *Zuhre*, *Şureyyâ* ve *Suheyl* gibi doğrudan şahıs ismi olarak kullanılsa da *'Abduşems*, *'Abduved*, *'Abdumenât*, *'Abdulât*, *'Abdul'uzzâ* gibi gök cisimleri veya bu cisimlerle bağlantılı olan put isimleriyle oluşan tamlamalara da sıklıkla rastlanmaktadır.

Yıldızlarla ilgili inanç ve ritüelleri düzenleyen kâhinlerin, insanların merak ve ihtiyaç duydukları gayb alanını suistimal ve istismar ederek bir yandan onları aldattıkları diğer yandan da yıldızları aracı kılarak kendi otoritelerini pekiştirdikleri kaydedilmektedir. Hz. Peygamber'in de zaman zaman kâhin zannedilerek bu meyanda birtakım sorulara muhatap olduğu görülmektedir. Nitekim muğayyebât-ı hams şeklinde "beş bilinmeyen" hususu içeren ayetin de (31/Loqmân:34) genelde kâhinlerin ilgi alanına giren "çocuğun cinsiyeti, yağmurun ne zaman yağacağı, insanın ne zaman/nerede öleceği, gelecekle ilgili merak/endişeler ve kıyametin ne zaman kopacağı" şeklinde yıldızlar aracılığıyla istismar edilen hususların kendisine tevcih edildiği sırada nazil olduğu nakledilmektedir. Yıldızla iman edenin Allah'ı inkâr etmiş olacağı, insan hayatının yıldızlara bağlı olmadığı ve kahinlerin bunları kullanarak insanları kandırdığına yönelik gerek Hz. Peygamber'den ve gerekse sahabe-tabiundan gelen beyanlar Kur'an'ın temel vurgularını yansıtmaktadır. Bu noktada Hz. Ömer'in Kur'an hakkında mesnetsiz konuşmak ve yıldızlarla ilgili kehanetlerin peşine düşmek şeklinde iki olguyu aynı düzlemde zikretmesi, her iki alanın istismara açık

olduğunu göstermekte ve dolayısıyla her türlü suistimalden kaçınmayı salık vermesi bakımından önem arz etmektedir.

Netice itibariyle Kur'an, tevhid esaslı dinî anlayışı ikame etmek üzere daha çok inanca taalluk eden meseleleri ele almaktadır. Bu çerçevede gök cisimlerini konu edinen pek çok ayetin doğrudan Cenab-ı Allah'ın birliği ve kudretini vurguladığı görülmektedir (55/er-Raḥmān:6; 22/el-Ḥac:18; 7/el-A'rāf:54; 16/en-Naḥl:12; 53/en-Necm:49; 25/el-Furqān:61). Yıldızların yol göstericilikleri (16/en-Naḥl:16; 6/el-En'ām:97), gökyüzünün yıldızlarla süslenmesi (37/eş-Şāffāt:6; 15/el-Ḥicr:16; 41/Fuṣṣilet:12; 67/el-Mülk:5), cin ve şeytanların taşlanması (15/el-Ḥicr:18; 37/eş-Şāffāt:10; 72/el-Cin:8, 9) gibi hususlar bir yönüyle yıldızların işlevinden bahsederken diğer bir yönüyle uluhiyet ve tevhid eksenli bir vurgu içermektedir. Keza yemin içerikli ayetlerle (53/en-Necm:1; 86/eṭ-Ṭārık:3; 56/el-Vāqı'a:75; 85/el-Burūc:1) kıyamet tasviri sunan ayetlerde yer alan yıldız bahisleri (77/el-Mürselāt:8; 81/et-Tekvīr:2; 82/el-İnfiṭār:2) nihai olarak uluhiyet temasına matuftur. Bu yönüyle Kur'an'ın gök cisimleriyle ilgili ayetlerde tevhidi vurgularken, muhatabın inanç ve kültür dünyasında bulunan yıldızlarla ilgili doğaüstü telakkileri reddettiği ve insanın kozmolojik tasavvurunu tevhide uygun şekilde yeniden şekillendirdiği görülmektedir. Bu hususta nüzul dönemi muhatapların ait olduğu dinî ve kültürel yapıyı tanımanın, ayetlerin anlam ve maksadına dair önemli bir katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

YZ Kullanım Beyanı / Declaration of AI use:

Yazar, bu çalışmayı oluştururken yapay zeka destekli teknolojileri kullanmadığını beyan etmiştir. / The author declared that no AI-assisted technologies were used in the creation of this article.

KAYNAKÇA

al-Abbasi, Abeer Abdullah. *Astrology in Literature: How the Prohibited became Permissible in the Arabic Poetry of the Mediaeval Period*. United Kingdom: The Universty of Leeds, 2008.

al-Abbasi, Abeer Abdullah. "The Arabs' Visions of the Upper Realm." 22:2: (2020): 1-28.

Albayrak, Kadir. "Keldânîler." *DİA*, 25:207-10.

- Algül, Hüseyin. "Himyerîler." *DİA*, 18:62-63.
- ‘Alî el-Ķārî, Ebu’l-Hasen Nüreddîn ‘Alî el-Mollâ. *MirĶātu’l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti’l-Meşâbih*. 9 c. Beyrût - Lübnan: Dâru’l-Fıkr, 1422/2002.
- el-Âlûsî, Maĥmûd b. ‘Abdullâh el-Ĥuseynî. *Rûhu’l-Me‘ânî fî Tefsîri’l-Ķur‘ânî’l-‘Azîm ve’s-Seb‘u’l-Meşânî*. Tah. ‘Alî ‘Abdubbârî ‘Atıyye. 16 c. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1415.
- Ateş, Ali Osman. *Kur’an ve Hadislere Göre Cinler – Büyü*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Ateş, Ali Osman. *İslâm’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- el-Beĝavî, Ebû Muĥammed el-Ĥuseyn b. Mes‘ûd el-Ferrâ’. *Me‘alimu’t-Tenzil fî Tefsîri’l-Ķur‘ân*. Tah. ‘AbdurrezzâĶ el-Mehdî. 4 c. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâşi’l-‘Arabî, 1420.
- Beksaç, Engin. "Kusayru Amre." *DİA*, 16:461-62.
- el-Beydâvî, Ebû Sa‘îd ‘Abdullâh b. ‘Ömer eş-Şirâzî. *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vîl*. 5 c. Beyrût: Dâru’l-Fıkr, tsz.
- el-Bîrûnî, Ebu’r-Reyhân Muĥammed b. Aĥmed. *el-Âsâru’l-BâĶiye ‘ani’l-Ķurûni’l-Ĥâliye*. Ķâhire: Mektebetu’s-ŞeĶâfeti’d-Dîniyye, 1428/2008.
- el-Bursevî, İsmâ‘îl ĤaĶĶî b. Muştafâ el-İstânbülî el-Ĥanefî el-Ĥalvetî. *Rûhu’l-Beyân*. 10 c. Beyrût: Dâru’l-Fıkr, tsz.
- Büyükçoşkun, Kudret. "Arabistan." *DİA*, 3:248-52.
- el-Câbirî, Muĥammed ‘Âbid. *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*. Çev. İbrahim Akbaba. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- el-Câhiz, Ebû ‘Oşmân ‘Amr b. Baĥr b. Maĥbûb el-Kinânî. *el-Ĥayevân*. 7 c. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1424.
- el-Cârim, Muĥammed Nu‘mân. *Edyânu’l-‘Arab fi’l-Câhiliyye*. Mısır: Maţba‘atu’s-Sa‘âde, 1341/1923.
- Cebeci, Lütfullah. *Kuran-ı Kerime Göre Cin – Şeytan*. Kayseri: İstişare Yayınları, 1989.
- el-Ceşşâş, Ebû Bekr Aĥmed b. ‘Alî er-Râzî. *Aĥkâmu’l-Ķur‘ân*. Tah. Muĥammed Şâdık el-Ķamĥavî. 5 c. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâşi’l-‘Arabî, 1405.
- Cevâd ‘Alî. *el-Mufaşşal fî Târîhi’l-‘Arab Ķable’l-İslâm*. 20 c. Beyrût: Dâru’s-SâĶî, 1422/2001.
- Coşkun, Muhammed. "Mugayyebât-ı Hams Bağlamında Nas Yorumunda Müphemlik ve Sınırlar." *Teklif Dergisi*. 1:4 (2022): 104-110.
- el-Curcânî, Ebû Bekr ‘Abdulkâhir b. ‘Abdurrahmân. *Dercu’d-Durer fî Tefsîri’l-Ây ve’s-Suver*. Tah. Velîd b. Aĥmed el-Ĥuseyn, ‘İyâd ‘Abdullaţîf el-Ķaysî. 4 c. Medine: Mecelletu’l-Ĥikme, 1429.
- Çaĝatay, Neşet. *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çaĝı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Çaĝrıncı, Mustafa. "Arap." *DİA*, 43:534-38.

- Günaltay, Mehmed Şemseddin. (*Hurâfâtın Hakîkate*) *Hurâfeler ve İslâm Gerçeği*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- Gündüz, Şinasi. *Mitoloji ile İnanç Arasında -Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar-*. Samsun: Etüt Yayınları, 1998.
- Gündüz, Şinasi. "Cahiliye Dönemi Arap Politeizmine Nebatîlerin Etkileri." *Dinler Tarihi Araştırmaları-I* (Sempozyum: 8-9 Kasım 1996), içinde 355-380. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 1998.
- Güner, Ahmet. "Dûmetülcendel." *DİA*, 10:1-2.
- Halife b. Hayyât, Ebü 'Amr Halife b. Hayyât el-'Uşfurî. *Tabakâtu Halife b. Hayyât*. Tah. Suheyl Zekkâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1414/1993.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Çev. Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak Kültür Hizmeti, 2003.
- Harman, Ömer Faruk. "Yegûs." *DİA*, 43:388-89.
- Hârbûtî, 'Abdulla'tif. "Astronomi ve Din." *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 13:6 (1974): 343-61.
- el-Ḥaṭîb el-Bağdâdî, Ebü Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Şâbit. *el-Ḳavl fî 'İlmi'n-Nucûm*. Tah. Yûsuf b. Muḥammed es-Sa'îd. Riyâd: Dâru Aṭlas, 1420.
- el-Ḥaṭîb eş-Şîrbînî, Şemsuddîn Muḥammed b. Aḥmed eş-Şâfi'î. *es-Sirâcu'l-Munîr fî'l-İ'âneti 'alâ Ma'rîfeti Ba'di Me'ânî Kelâmi Rabbîna'l-Ḥakîmi'l-Ḥabîr*. 4 c. Kâhire: Maṭba'atu Bülâk, 1285.
- İbn 'Adî, Ebü Aḥmed 'Abdullâh b. Adî el-Curcânî. *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*. Tah. Mâzin Muḥammed es-Sirsâvî. 11 c. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1434/2013.
- İbn 'Âdil, Ebü Ḥafş Sirâcuddîn 'Ömer b. 'Alî el-Ḥanbelî. *el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*. Tah. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ. 20 c. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn 'Âşûr, Muḥammed Ṭâhir b. 'Âşûr. *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*. 30 c. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984.
- İbn Ebî Ḥâtim, Ebü Muḥammed 'Abdurrahmân b. Muḥammed er-Râzî. *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*. Tah. Es'ad Muḥammed eṭ-Ṭayyib. 13 c. Riyad: Mektebetu Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1419/1998.
- İbn Ḥabîb, Ebü Ca'fer Muḥammed b. Ḥabîb el-Bağdâdî. *el-Munemmaḳ fî Aḥbâri Ḳureys*. Tah. Ḥurşîd Aḥmed Fârûḳ. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1405/1985.
- İbn Ḥabîb, Ebü Ca'fer Muḥammed b. Ḥabîb el-Bağdâdî. *el-Muḥabber*. Tah. Ilse Lichtenstadter. Beyrût: Dâru'l-Āfâki'l-Cedîde, 1943.
- İbn Ḥacer el-'Asḳalânî, Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. 'Alî. *Fethu'l-Bârî Şerḫü Şahîhi'l-Buḫârî*. Tah. Muḥibbuddîn el-Ḥaṭîb. 13 c. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Ḥacer el-'Asḳalânî, Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. 'Alî. *Tagliḳu't-Ta'liḳ 'alâ Şahîhi'l-Buḫârî*. Tah. Sa'îd 'Abdurrahmân Mûsâ el-Ḳazakî. 5 c. Beyrût/'Ammân: el-Mektebu'l-İslâmî/Dâru 'Ammâr, 1405/1984.

- İbn Hızam, Ebü Muhammed 'Alî b. Aḥmed el-Endelusî, *el-Faşl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihâl*, 5 c. Kâhire: Mektebetu'l-Ḥâncî, tsz.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed 'Abdumelik. *et-Ticân fî Mulûki Ḥimyer*. Tah. Heyet. Şan'a: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Ebhâşî'l-Yemeniyye, 1347.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Ḥimyerî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. Tah. Muştafâ eş-Şakḳâ, İbrâhîm el-Ebyârî, 'Abdulḥafîz eş-Şelebî. 2 c. Mışır: Mektebetu Muştafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955.
- İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâ'îl b. 'Ömer b. Keşîr ed-Dımaşḳî. *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*. Tah. Sâmi Muhammed Selâme. 8 c. Riyâd: Dâru Ṭaybe, 1420/1999.
- İbn Kuteybe, Ebü Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Envâ' fî Mevâsimi'l-'Arab*. Haydârâbâd: Dâru'l-Me'ârifî'l-'Osmaniyye, 1978.
- İbn Manzûr, Ebu'Faḍl Muhammed b. Mukerrem er-Ruveyfî'î. *Lisânu'l-'Arab*. 15 c. Beyrût: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*. Tah. 'Abdurrezzâḳ el-Mehdî. 4 c. Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1422/2001.
- İbnu'l-Ecdâbî, Ebü İshâḳ İbrâhîm b. İsmâ'îl el-Levâtî et-Ṭarâblusî. *el-Ezmine ve'l-Envâ'*. Tah. 'İzzet Ḥasen. Rabât: Dâru Ebî Raḳrâḳ, 2006.
- İbnu'l-Feres, Ebü Muhammed 'Abdumun'im b. 'Abdurrahîm el-Endelusî. *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*. Tah. Tâhâ b. 'Alî, Munciyye bt. el-Hâdî, Şalâhuddîn Bû 'Afîf. 3 c. Beyrût: Dâru İbn Hızam, 1427/2006.
- İbnu'l-Kelbî, Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî. *Kitâbu'l-Eşnâm*. Tah. Aḥmed Zekî Paşa. Kâhire: Dâru'l-Kutubî'l-Mışriyye, 2000.
- İmruu'l-Kays, Ḥunduc b. Ḥucr el-Kindî. *Divânu İmrii'l-Kays*. Tah. 'Abdurrahmân el-Muştâvî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004.
- Kâtib Çelebî, Hacı Ḥalîfe Muştafâ b. 'Abdullâh. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*. 6 c. Bağdat: Mektebetu'l-Muşennâ, 1941.
- Kindî, Ebü Yûsuf Ya'ḳûb b. İshâḳ. *Felsefî Risâleler*. Çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.
- el-Ḳurṭubî, Ebü 'Abdillâh Muhammed b. Aḥmed el-Ḥazrecî. *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. Hişâm Semîr el-Buḥârî. 20 c. Riyâd: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1423/2003.
- Ḳuṭrub, Ebü 'Alî Muhammed b. el-Mustenîr. *el-Ezmine ve Telbiyetu'l-Câhiliyye*. Tah. Ḥâtîm Şâlih ed-Ḍâmin. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985.
- Lebîd b. Rebî'a, Ebü 'Aḳîl el-'Âmirî. *Divânu Lebîd b. Rebî'a*. Tah. Ḥamdü Ṭammâs. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. 4. baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.
- Ma'mer b. el-Muşennâ, Ebü 'Ubeyde et-Teymî el-Başrî. *Mecâzu'l-Ḳur'ân*. Tah. Muhammed Fuâd Sezgin. 2 c. Kâhire: Mektebetu'l-Ḥâncî, 1381/1961.

- el-Mâturîdî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed. *Te'vîlâtu Ehli's-Sunne*. Tah. Mecdî Bâsellûm. 10 c. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- el-Mâverdi, Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed el-Başrî. *en-Nuket ve'l-Uyûn*. Tah. Seyyid b. 'Abdulmaḳşûd. 6 c. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tsz.
- el-Meclisî, 'Abdulkâdir b. Muḥammed eş-Şinkîti. *Nuzhetu'l-Efkâr fî Şerhi Kurreti'l-Ebşâr*. 2 c. Moritanya, 1422.
- Merdin, Saadettin. *Cinler Bağlamında Teolojinin Mitolojiden Arındırılması*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- el-Merzûkî, Ebû 'Alî Aḥmed b. Muḥammed el-İşfahânî. *el-Ezmine ve'l-Emkine*. Tah. Ḥalil Manşûr. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-A'lâ. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hazreti Peygamber'in Hayatı*. Çev. Aḥmed Asrar. 3. baskı. İstanbul: Pınar Yayınları, 1992.
- Muḳâtil, Ebu'l-Ḥasen Muḳâtil b. Suleymân el-Belḫî. *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*. Tah. 'Abdullâh Mahmûd Şehhâte. 5 c. Beyrût: Muessesetu't-Târîhi'l-'Arabî, 1423/2002.
- en-Necîramî, Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Abdullâh. *Eymânu'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*. 2. baskı. Kâhire: el-Maṭba'atu's-Selefiyye, 1382/1962.
- en-Nîsâbüri, Nîzâmuddîn el-Ḥasan b. Muḥammed b. Ḥuseyn el-Ḳummî. *Ġarâibu'l-Ḳur'ân ve Reġâibu'l-Furkân*. Tah. Zekerîyyâ 'Umeyrât. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416.
- en-Nuveyrî, Şihâbuddîn Aḥmed b. 'Abdilvahhâb. *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*. 33 c. Kâhire: Dâru'l-Kutub, 1423.
- eş-Şa'lebî, Ebû İshâk Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm. *el-Kesf ve'l-Beyân*. Tah. Heyet. 33 c. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015.
- eş-Şan'ânî, Ebû Bekir 'Abdurrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru 'Abdirrezzâk*. Tah. Maḥmûd Muḥammed 'Abduh. 3 c. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419.
- eş-Şan'ânî, Ebû Bekir 'Abdurrezzâk b. Hemmâm. *el-Muşannef*. Tah. Heyet. 9 c. Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2015.
- Sayılı, Aydın. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*. 3. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Schimmel, Annemarie. *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016.
- es-Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Manşûr b. Muḥammed el-Mervezî, *Tefsîru'l-Ḳur'ân*, Tah. Yâsir b. İbrâhîm-Ġanîm b. 'Abbâs. 6 c. Riyâd: Dâru'l-Vaṭan, 1418/1997.
- Sezgin, Fuad. *İslam'da Bilim ve Teknik*. İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2008.
- es-Sulemî, Ebû 'Abdurrahmân Muḥammed b. el-Ḥuseyn en-Nîsâbüri. *Ḥaḳâiku't-Tefsîr*. Tah. Seyyid 'İmrân. 2 c. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- es-Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *ed-Durru'l-Mensûr*. 8 c. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1432/2011.

- Şelebî, Aḥmed. *Mevsū'atu't-Tārīḫi'l-İslāmī*. 10 c. Kāhire: Mektebetu'n-Nehḍati'l-Mıṣriyye, 1987.
- eş-Şirāzî, Äyetullāh Şeyḫ Nāsır Mekārim. *el-Emsel fî Tefsîri Kitābillāhi'l-Munzel*. 30 c. Beyrüt: Muessesetu'l-A'lemî, 1434.
- eṭ-Ṭaberî, Ebü Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî. *Tārīḫu'r-Rusul ve'l-Mulûk*. 11 c. Beyrüt: Dāru't-Turās, 1387/1967.
- eṭ-Ṭaberî, Ebü Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî. *Cāmi'u'l-Beyān 'an Te'vili Äyi'l-Kur'ân*. Tah. 'Abdullāh b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî. 24 c. Kāhire: Dāru Ḥicr, 1422.
- eṭ-Ṭabersî, Ebü 'Alî el-Faḍl b. el-Ḥasen. *Mecma'u'l-Beyān fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 10 c. Beyrüt: Dāru'l-Murtaḍā, 1427/2006.
- Tāculkurrā' el-Kirmānî, Ebu'l-Kāsim Maḥmūd b. Ḥamza. *Ġarāibu't-Tefsîr ve 'Acāibu't-Te'vil*. Tah. Şemrān Serkāl Yūnus el-İclî. 2 c. Cidde-Beyrüt: Dāru'l-Kible, tsz.
- Ṭaḳḳūş, Muḥammed Suheyl. *Tārīḫu'l-'Arab Ḳable'l-İslām*. Beyrüt: Dāru'n-Nefā'is, 1340/2009.
- Temir, Hakan. *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- eṭ-Ṭībî, Ebü Muḥammed Ḥuseyn b. 'Abdullāh. *Futūḫu'l-Ġayb fî'l-Kesf 'an Ḳinā'i'r-Rayb*. Tah. 'İyād Aḥmed Ġavc. 16 c. Dubai: Cā'izetu Duba'd-Devliyye lil-Ḳur'āni'l-Kerîm, 1434/2013
- Unat, Yavuz. "Yıldız." *DİA*, 43:534-38.
- Usta, İbrahim. *İslām Öncesi Arap Mitolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Vāhidî, Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. Aḥmed en-Nisābüri. *el-Vasîṭ fî Tefsîri'l-Kur'āni'l-Mecîd*. 4 c. Beyrüt: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.
- Varisco, Daniel Martin. *Seasonal Knowledge and the Almanac Tradition in the Arab Gulf*. Montreal: Palgrave Macmillan, 2022.
- Varisco, Daniel Martin. "The Rain Periods in Pre-Islamic Arabia." *Arabica* 2:34 (1987): 251-66.
- Yaḫyā b. Sellām, Ebü Zekeriyā el-Ḳayravānî. *Tefsîru Yaḫyā b. Sellām*. Tah. Hind Şelebî. 2 c. Beyrüt: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Ya'kübî, Ebu'l-'Abbās Aḥmed b. Ebî Ya'küb İshāḳ. *Tārīḫu'l-Ya'kübî*. 6. baskı. 2 c. Beyrüt: Dāru Şādir, 1995.
- Yavuz, Şevket. "Uzzâ." *DİA*, 42:268-69.
- Yavuz, Şevket. "Ved." *DİA*, 42:589-90.
- ez-Zeccāc, Ebü İshāḳ İbrāhîm b. es-Serî. *Me'āni'l-Kur'ân ve İ'rābuh*. Tah. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî. 5 c. Beyrüt: 'Älemu'l-Kutub, 1408/1988.
- ez-Zehebî, Ebü 'Abdullāh Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osḡmān b. Ḳāymāz. *Tārīḫu'l-İslām ve Vefeyātu'l-Meşāhîr ve'l-A'lām*. Tah. Beşşār 'Avvāḍ Ma'rūf. 15 c. Beyrüt: Dāru'l-Ġarbi'l-İslāmî, 2003.
- ez-Zemaḫşerî, Ebu'l-Kāsim Maḥmūd b. 'Ömer. *el-Keşşāf 'an Ḥaḳāiki Ġavāmiḍi't-tenzil*. 4 c. Beyrüt: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabî, 1407.

